

Dress to impress

UITERLIJK EN UITSTRALING VAN HERODES
ATTICUS IN PHILOSTRATUS' VITAE SOPHISTARUM,
GELLIUS' NOCTES ATTICAE EN ANTIEKE
PORTRETKUNST

JULIAN L.J. VAN HAEREN

BACHELORSCHRIPTIE GRIEKSE EN LATIJNSE TAAL EN
CULTUUR

Inhoud

Samenvatting	2
Nederlands	2
English	2
Inleiding	3
Hoofdstuk 1: uiterlijk en uitstraling	9
Fysiognomie in klassiek Griekenland	9
Polemo's fysiognomie	11
Conclusie	15
Hoofdstuk 2: lof voor Herodes	16
Philostratus over Herodes Atticus	16
Gellius over Herodes Atticus	21
Conclusie	24
Hoofdstuk 3: de marmeren Griek	26
De portretten van Herodes	26
Figuur 1 en 2	26
Figuur 3 en 4	27
Figuur 5	27
Figuur 6 en 7	29
Uiterlijk	29
Kleding	30
De baard	31
De neus	31
Het voorhoofd	31
Het hoofd	32
De oren	32
Het haar	33
Uitstraling	33
Conclusie	33
Conclusie en synthese	35
Afbeelding kapt	37
Bibliografie	37
Primaire bronnen	37
Secundaire bronnen	37

Samenvatting

Nederlands

Het is voor een moderne lezer lastig om antieke portretten goed te interpreteren. Over portretten van keizers is veel informatie te vinden, maar dat is niet het geval bij portretten van 'gewone' burgers. De in Griekenland geboren Romein Herodes Atticus is alles behalve een gewone burger. Van hem zijn bijzonder veel portretten overgebleven. Desondanks is het lastig om een portret van hem goed te interpreteren. Om tot een goede interpretatie te komen is het nodig om de context van de persoon, tijd en portretten afdoende te begrijpen. Als redenaar in de tweede sofistiek en goede vriend van Marcus Antonius Polemo, was Herodes hoogstwaarschijnlijk goed op de hoogte van Polemo's werk, genaamd de *Fysiognomie*. Hier gaat Polemo in op het gelijknamige werkveld, dat de relatie tussen een persoons innerlijk en uiterlijk legt. Bij de context hoort – vanzelfsprekend – ook de biograaf van, onder andere, Herodes Atticus, Flavius Philostratus en Aulus Gellius, een vriend van Herodes. Zij beschrijven respectievelijk in hun werken, de *Vitae Sophistarum* en de *Noctes Atticae*, Herodes' welsprekendheid als ook zijn daden. De verhalen van Philostratus en Gellius zijn ook te vergelijken met de *Fysiognomie* van Polemo. Door de literatuur van Philostratus en Gellius en de portretkunst van Herodes Atticus te leggen naast de *Fysiognomie* van Polemo blijkt dat Herodes in beide gevallen wordt afgebeeld als een wijs en welsprekend man, hoewel vooral Philostratus ingaat op de smetjes op Herodes' leven. Desalniettemin doen deze smetjes niks af aan het beeld van Herodes: een vaardig en intelligent spreker.

English

To a modern reader it may be hard to come to a sufficient interpretation of antique portraits. There is much information available on the portraits of the Roman emperors. However, this is not the case with 'regular' citizens. The Roman Herodes Atticus, who was born in Greece, is anything but a regular citizen. Many portraits of him have been passed down to us. In spite of this, it is still quite hard to interpret them well. In order for us to come to a good interpretation, we need to understand the context of the person, time and portraits. As an orator in the second sophistic and a close friend to Marcus Antonius Polemon, Herodes was likely to know Polemon's work, called the *Physiognomy*. In this work Polemon studies the eponymous field of study, which creates the link between a person's inside and outside. To context can – obviously – be considered the biographer of, amongst others, Herodes Atticus, Flavius Philostratus and Aulus Gellius, a friend of Herodes. Both treat in their works, respectively the *Vitae Sophistarum* and the *Noctes Atticae*, Herodes' rhetoric as well as his deeds. By combining the stories of Philostratus and Gellius, and the portraits of Herodes Atticus with the *Physiognomy* of Polemon, we learn that in both cases Herodes is depicted as a wise and eloquent man, even though Philostratus also offers insights on the scars of Herodes' live. Yet do these negative aspects not diminish Herodes' image: a fluent and intelligent rhetor.

Inleiding

De tweede eeuw na Christus is een periode die grotendeels gekenmerkt werd door voorspoed in het Romeinse rijk. Op bestuurlijk niveau was het relatief rustig; de opvolging van keizers was vrij goed geregeld. De almaar bewierookte adoptiekeizers hadden het voor het zeggen in Rome en er heerste economische voorspoed. Daarnaast bloeide de literatuur. Romeinse literatuur werd al langer gekenmerkt door een bepaalde nostalgie naar het verleden. Constante thema's uit Vergilius en Livius, literaire hoogtepunten uit de tijd van Augustus, waren referenties naar en nostalgische gedachten over het verleden. Na hen werd deze lijn voortgezet. Tacitus, die enkele generaties later leefde, stond bekend als een republikein en tegenstander van het principaat. Nog een generatie later ontstond bij de elite redenaars een verlangen naar het Attische Griekenland. Deze hernieuwde interesse in klassiek Griekenland noemen we tegenwoordig de tweede sofistiek. Deze term is afgeleid van een karakterisering door een biograaf uit deze periode, Flavius Philostratus, die in een van zijn werken, de *Vitae Sophistarum*, de levens van de hoofdpersonen uit de tweede sofistiek beschrijft:

"Ἡ μὲν δὴ ἀρχαία σοφιστικὴ καὶ τὰ φιλοσοφούμενα ὑποτιθεμένη διήει αὐτὰ ἀποτάδην καὶ ἐς μῆκος. [...] ἢ δὲ μετ' ἐκείνην, ἣν οὐχὶ νέαν, ἀρχαία γάρ, δευτέραν δὲ μᾶλλον προσρητέον, τοὺς πένητας ὑπετυπώσατο καὶ τοὺς πλουσίους καὶ τοὺς ἀριστέας καὶ τοὺς τυράννους καὶ τὰς ἐς ὄνομα ὑποθέσεις, ἐφ' ἃς ἡ ἱστορία ἄγει."¹

De oude sofistiek zette, zelfs wanneer het filosofische zaken aan de orde bracht, deze onderwerpen uiteen, alle kanten op en in lengte. [...] Die na haar, die niet nieuw is, want ze is [al] oud, moet eerder als tweede aangeduid worden, en ze schetst de oude, rijke en beste mannen, tirannen en de veronderstellingen op naam, waarnaar de geschiedenis leidt.²

Ondanks de omschrijving van Philostratus, is het lastig om uit te leggen wat de tweede sofistiek precies is.³ Inhoudelijk geeft Philostratus geen definitie. Deze moeten we destilleren uit biografieën en de beschrijvingen van mensen, naar wie Philostratus wel verwijst. Whitmarsh geeft aan dat de periodisering van de tweede sofistiek volgens Philostratus begint bij Aeschines, in klassiek Griekenland. Nadat hij een handjevol sofisten heeft beschreven, is Philostratus al snel aanbeland in de eerste eeuw na Christus,⁴ hetgeen ook wordt bevestigd door Graham Anderson. Dit zou puur gedaan zijn opdat de wortels van de stroming in klassiek Griekenland liggen.⁵ De neosofisten – hoewel Philostratus aangeeft dat de tweede sofistiek geen nieuwe sofistiek is, zal ik toch, wegens de continuïteit, de personen in de stroming aanduiden als 'neosofisten' - waren redenaars. Zij waren goed in het spreken in het openbaar en het overtuigen van het publiek.⁶ Daarnaast moeten de sofisten bedreven zijn

¹ Phil. VS. 481 (Alle Griekse teksten komen uit de Loeb-tekst van Wright (1956) en volgen ook deze nummering).

² Alle vertalingen gebruikt zijn van eigen hand.

³ Whitmarsh (2005) 5.

⁴ Whitmarsh (2005) 5.

⁵ Anderson (1986) 11.

⁶ Anderson (1993) 18-19.

geweest in improviserende speech.⁷ Opvallend hieraan is dat ze dat deden in Attisch Grieks, terwijl inmiddels het κοινή al werd gesproken.⁸ Binnen deze stroming waren er veel redenaars, van wie een van de meest bekende Herodes Atticus was en waarschijnlijk nog steeds is. Aan hem wijdt Philostratus ook verreweg het grootste deel van de *Vitae Sophistarum*.⁹

Herodes Atticus is geboren aan het begin van de tweede eeuw. Over het precieze jaar verschillen de meningen. Walter Ameling beweert dat Herodes in 103 is geboren in Marathon.¹⁰ In modernere literatuur komt veel vaker 101 voor, dat ik ook zal aanhouden.¹¹ Het sterfjaar van Herodes is nog lastiger te bepalen. Het laatste wat van hem vernomen is, is dat hij aanwezig was toen Lucius Verus een bezoek bracht aan Athene in 176.¹² Zijn sterfjaar zou dus liggen tussen 177 en 179.¹³ We weten wel dat hij is gestorven op zijn landgoed in Marathon.¹⁴ Herodes Atticus was een van de rijkste Romeinen van zijn tijd.¹⁵ Zijn familie heeft een bijzonder lange geschiedenis in Athene en haar rijkdom was groot. Zijn vader werd consul toen Herodes zeven (vijf volgens Ameling) was en Herodes had het meest van Griekenland al gezien toen hij met zijn vader naar Rome ging.¹⁶ Snel verliet Herodes zijn familie om terug te keren naar Athene en daar een opleiding te volgen.¹⁷ Voordat Herodes begon met zijn *cursus honorum* had hij zijn opleiding in de retorica afgerond en al voor keizer Hadrianus gesproken, met wie hij later goed bevriend raakte.¹⁸ Rond 126 was Herodes *archont* in Athene, op opvallend jonge leeftijd. Tevens werd hij *areopaag*. Daarmee had hij op zeer jonge leeftijd al de topfuncties in Griekenland bekleed. Hij kon alleen nog maar hogerop komen in Rome. Hij was immers Romeins staatsburger en zijn vader was consul geweest.¹⁹ In 129 werd Herodes *quaestor* en twee jaar later, in 131, was hij volkstribuun. Twee jaar daarna had Herodes het geschopt tot *praetor*. Hierna vertrok hij naar Klein-Azië om daar *corrector* te worden. Hier was hij verantwoordelijk voor de financiën, het beheer en het behouden van de rust in de steden. In 134 kon Herodes alweer terug naar Rome. Hij werd *proconsul* samen met de latere keizer Antoninus Pius.²⁰ Het zou nog even duren voordat Herodes, in 143, consul zou worden. Herodes spendeerde weer veel tijd in Athene en liet in deze periode zijn *exedra* in Marathon (niet te verwarren met het nog te behandelen *exedra* in Olympia) bouwen en het *odeion* in Athene.²¹

⁷ Whitmarsh (2005) 25.

⁸ Kim (2017) 41-42; Whitmarsh (2005) 42-43.

⁹ Wright (1961) 139-183.

¹⁰ Ameling (1983)

¹¹ Zanker (1995) 230; Goette (2019) 225.

¹² Ameling (1983) 160.

¹³ Zanker (1995) 230; Goette (2019) 225.

¹⁴ Ameling (1983) 160.

¹⁵ Goette (2019) 225.

¹⁶ Ameling (1983) 36-37.

¹⁷ Ameling (1983) 39-40.

¹⁸ Ameling (1983) 39-47; Goette (2019) 225.

¹⁹ Ameling (1983) 49-50.

²⁰ Ameling (1983) 53.

²¹ Ameling (1983) 54-60.

Over Herodes' bezigheden in de retorica weten we het meeste van Philostratus. Hij heeft zowel veel gehandeld in de rol van redenaar, maar ook als leraar. Van Herodes is niets aan teksten over. We weten dat hij zowel redes als didactische werken schreef. Aan hem wordt soms de rede *περὶ πολιτείας* toegeschreven, hoewel daar ook nog veel onzekerheid over is.²² Ook alle improvisatieredes en de brieven die Herodes heeft geschreven zijn verloren gegaan.²³ We weten dat ze er zijn geweest omdat Philostratus ze wel noemt. Herodes had groot aanzien. Hij werd vaak met grote redenaars vergeleken, maar hij had zelf vooral veel bewondering voor Polemo.²⁴

Als leraar had Herodes een soort eliteschool gesticht in Athene, genaamd het *κλεψύδριον*. Hier konden slechts tien studenten tegelijkertijd zich volledig toeleggen op filosofie en literatuur. In het *κλεψύδριον* werd geoefend in retorica, waarbij improvisatie een grote rol speelde. Herodes zou met enige regelmaat een voordracht houden en deze voorzien van commentaar. De studenten konden zich voor, tijdens en na het eten volledig richten op filosofische en retorische thema's. Een van Herodes' meest beroemde leerlingen is Aelius Aristides. Andere leerlingen van Herodes waren Claudius Hadrianus, Tiberius Claudius Aristocles, Chrestus van Byzantium en Amphicles van Chalkis.²⁵

Informatie over het leven van Herodes komt niet alleen van Philostratus. Aulus Gellius schrijft ook enkele passages over Herodes. Weliswaar geeft Gellius niet zo veel informatie als Philostratus, maar toch krijgen we uit Gellius een indruk van een redevoering. Gellius beschrijft dat Herodes, na zijn consulaat, het in Athene opneemt tegen de stoïcijnen.²⁶ Daarnaast schrijft Gellius ook over Herodes' gedrag. Gellius vertelt een anekdote dat Herodes op straat een bedelaar tegenkwam. De bedelaar had lang haar, een baard en was gekleed in een *pallium*. De bedelaar vroeg geld voor brood, met als argument dat hij een filosoof was. Herodes' vrienden wezen Herodes erop dat de man een bedrieger was en dit vaker deed. Herodes beval de man brood te geven, omdat de bedelaar geen mens was, maar Herodes en zijn vrienden wel (zie ook pagina 22).²⁷

Herodes' leven kent zodoende vele kanten. Hij is actief geweest in de politiek en hij was een groot redenaar. Daarnaast bezat hij grote rijkdom. Het is niet verwonderlijk dat van hem veel portretten zijn gemaakt. Herodes Atticus is de neosofist van wie verreweg de meeste portretten overgeleverd zijn.²⁸ Het interessante aan deze portretten is dit ze onderhevig zijn aan een veranderende stijl. De portretten werden gemaakt naar de standaarden van een bepaalde periode. De keizer had in het Romeinse Rijk ook een grote invloed, al dan niet direct, over hoe een persoon werd afgebeeld.²⁹ In deze scriptie zal ik onderzoeken hoe Herodes werd

²² Ameling (1983) 119; Usher (1970) 220.

²³ Ameling (1983) 120.

²⁴ Ameling (1983) 121-124.

²⁵ Ameling (1983) 126-135.

²⁶ Gell. NA. 19.12 (bij verwijzing naar de *Noctes Atticae* van Aulus Gellius wordt de Loeb-editie van Rolfe geraadpleegd).

²⁷ Gell. NA. 9.2.

²⁸ Zanker (1995) 230; Goette (2019) 225.

²⁹ Zanker (1995) 206-207.

afgebeeld en hoe het beeld van deze portretten zich verhoudt tot de primaire bronnen aan de hand van de volgende onderzoeksvraag:

“Hoe verhoudt het beeld van het uiterlijk van Herodes Atticus dat we krijgen in de *Vitae Sophistarum* van Philostratus en de *Noctes Atticae* van Aulus Gellius, zich tot de tijdsgeest van de tweede sofistiek en de weergave van hem in de portretkunst van zijn tijd?”

In de onderzoeksvraag, alsmede in de rest van de scriptie, is en zal het woord ‘beeld’ gebruikt worden als de indruk die we van iemand krijgen. Je kan bijvoorbeeld een goede indruk krijgen, maar ook een slechte. Tevens kan het beeld zijn dat Herodes een vroom man is. Daarnaast blijkt hieruit dat er een tweesplitsing is van het beeld van Herodes Atticus in portretkunst en de literatuur. Een uitgangspunt vormt hier de literatuur. Aan de hand van de primaire bronnen zal ik onderzoeken wat de overeenkomsten en discrepanties zijn in de literatuur over Herodes en de portretkunst. Het begrip ‘uiterlijk’ is een complex begrip - maar zeer belangrijk voor dit onderzoek - en kan breed geïnterpreteerd worden. Het begrip is gekozen omdat neosofisten, zoals Herodes, veel aandacht besteedden aan hoe ze eruit zagen.³⁰ Veel neosofisten hebben geschreven over de fysiognomie.³¹ Wat fysiognomie precies inhoudt is al beschreven door Aristoteles³²:

“ἡ μὲν οὖν φυσιογνωμονία ἐστὶ, καθάπερ καὶ τοῦνομα αὐτῆς λέγει, περὶ τὰ φυσικὰ παθήματα τῶν ἐν τῇ διανοίᾳ, καὶ τῶν ἐπικτητῶν ὅσα παραγινόμενα μεθίστησι τῶν σημείων τῶν φυσιογνωμονουμένων.”³³

Dus de fysiognomie gaat, zoals haar naam al zegt, over de natuurlijke verschijning van hen qua gedachte, en zoveel later vernomen als zij de optredens bevrijdt van de tekens van hen die aan fysiognomie doen.

Dat dit een belangrijk onderwerp was in de tweede sofistiek, blijkt uit de analyse van Elizabeth Evans. Zij behandelt, weliswaar zeer beknopt, de verschillende neosofisten die over fysiognomie hebben geschreven. Bij de behandeling van Polemo laat ze zien dat uitstraling en fysiognomie een belangrijke rol in dit tijdperk spelen. Deze uitstraling is een belangrijk begrip en daarom zal ik eerst aan de hand van secundaire literatuur de rol van de uitstraling in de tweede sofistiek uitleggen. Dit is een noodzakelijke achtergrond om de kennis over Herodes Atticus goed toe te passen. Vervolgens zal ik aan de hand van citaten uit Philostratus' *Vitae Sophistarum* en Gellius' *Noctes Atticae* Herodes' leven analyseren. Hoewel hierboven grofweg al een overzicht is gegeven van Herodes' leven, zullen concrete voorbeelden het beeld aanvullen en dit meer kracht bij zetten, of juist weerleggen. Vervolgens zal ik een analyse

³⁰ Sidebottom (2009) 76.

³¹ Het begrip fysiognomie zal een belangrijk onderdeel van deze scriptie vormen. Omdat het ook de naam is van een werk van Polemo, zal ik de naam van Polemo's werk cursiveren en het begrip in platte tekst weergeven.

³² Het is eigenlijk geschreven door twee onbekende leden van de Aristotelische school, maar uitgegeven onder Aristoteles' naam (zie ook pagina 9).

³³ Arist. Physiognomonica 806a 24-27 (uit Loeb Classical Library).

geven van de portretkunst waarna het uit de primaire bronnen geschetste beeld wordt vergeleken met de bespreking van de portretkunst.

Onderzoek over de tweede sofistiek komt steeds meer op gang. Dankzij veel recente publicaties komen er meer verschillende invalshoeken over deze periode aan het licht. Whitmarsh laat zien hoe het in de tweede sofistiek slechts draait om de redevoeringen in het openbaar, meestal ook pronkredevoeringen, van de Griekse elitewereld. Hij probeert deze wereld in verschillende onderdelen te verklaren en uiteen te zetten in het licht van onder andere moderne literatuurtheorie en retorica. Doel van zijn werk is te laten zien dat de cultuur van redevoeringen een impact had op de literaire cultuur van Romeins Griekenland.³⁴ Hij concludeert dat het van belang werd om de levens van individuen te beschrijven (als een soort biografie), wat niet nieuw was in Griekenland. In de tweede sofistiek veranderde dit op twee manieren: ten eerste, werd aan het begin van onze jaartelling een andere draai aan gegeven aan de levensbeschrijvingen. Niet langer wordt een leven 'gewoon' beschreven zoals bij Herodotus en Thucydides, maar levens worden nu beschreven in ἐγκώμια, lofredes.³⁵ Dit vereist veel meer retorische en stilistische technieken om een leven passend weer te geven binnen de grenzen van het genre; ten tweede kreeg de Griekse roman, doorgaans liefdesverhalen tussen heteroseksuele personages van gelijke leeftijd, een nieuwe dimensie in de tweede sofistiek. Verhalen worden vanuit een ander oogpunt in het verhaal geschreven en vanuit de retorica worden paradoxen en verrassingen toegevoegd, waardoor de impact van een verhaal alleen maar groter wordt.³⁶ Vanuit de wetenschappelijke wereld is er, opvallend genoeg, weinig reactie op Whitmarsh's werk gekomen. Oikonomopoulou stelt slechts dat Whitmarsh erin is geslaagd om een beeld te geven van de redevoeringen in de eerste eeuw na Christus.³⁷

Graham Anderson heeft zich gefocust op alle *Philostrati* (het zijn er immers vier, hoewel dat ook wel eens ter discussie staat)³⁸ maar nog interessanter is dat hij onderzoek heeft gedaan naar de beschrijvingen van sofisten uit de *Vitae Sophistarum*. Anderson betoogt dat Philostratus een gekleurd beeld geeft van de sofisten. Hij kan mensen zo beschrijven naar gelang hij daar zin in heeft of niet. Anderson behandelt in zekere zin puntsgewijs de filosofen en laat zien dat Philostratus ook bewust bepaalde sofisten niet heeft beschreven. In die zin geeft Anderson een kritische blik op de feiten van Philostratus, en daarmee ook op de uitstraling van de neosofisten. Generositeit wordt aangehaald als voorbeeld waarbij Philostratus selectief is.³⁹ Waar Anderson aangeeft dat Philostratus feiten weglaat, zijn er ook critici die zeggen dat Anderson zelf onzorgvuldig is geweest en feiten heeft weggelaten. Tevens zou Anderson niet altijd even duidelijk zijn geweest in situaties waar het juist nodig was.⁴⁰ Anderzijds zeggen commentatoren dat hij het debat zich juist heel eigen heeft gemaakt

³⁴ Whitmarsh (2005) 1-2.

³⁵ Whitmarsh (2005) 74-79.

³⁶ Whitmarsh (2005) 86-89.

³⁷ Oikonomopoulou (2006).

³⁸ Wright (1956) x.

³⁹ Anderson (1986) 77-96.

⁴⁰ Morgan (1988) 235.

en vernieuwend onderzoek heeft verricht.⁴¹ Dit wordt in een breder perspectief geplaatst door Miles, die dezelfde observaties maakt als Anderson, maar daarbij betreft dat Philostratus zich ten doel stelt dat individuen zodanig beschreven worden dat ze op een πεπαιδευμένος lijken.⁴² Anderson doet het meer lijken alsof Philostratus aan willekeur doet (“*many of his [i.e. Philostratus] reflections are beyond explanation, apparently based on professional in-fighting or his own personal likes and dislikes*”).⁴³

Het belangrijkste onderzoek omtrent de portretkunst komt van Paul Zanker. Zanker plaats de portretten van neosofisten in de eigentijdse context. Een portret is bijna nooit een correcte afspiegeling van het daadwerkelijke uiterlijk. Er is bijna altijd wel een zekere stijlinvloed in te vinden. Zanker constateert dat Hadrianus wordt afgebeeld met een nette en verzorgde baard, terwijl zijn voorgangers precies het tegenovergestelde hadden, een gladgeschoren gezicht.⁴⁴ Deze trend geldt eveneens voor de afbeeldingen van neosofisten, waaronder natuurlijk Herodes Atticus. Over hen zegt Zanker dat ze een soortgelijke baard als Hadrianus hadden en er ook nog eens zeer verzorgd uitzagen.⁴⁵ Kritiek hierop komt uit de hoek van Bert Smith. Smith beargumenteert dat Zanker, onnodig, een belangrijke rol heeft weggelegd voor Hadrianus’ filhelleense baard. Volgens Smith is er meer sprake van een mengeling van *Roman fashion and Hellenic identity*,⁴⁶ hetgeen bevestigd wordt door Hans Goette, die beargumenteert dat bustes van Herodes afkomstig zijn uit Attica. Goette baseert zich hier op het beeldmateriaal. Hij onderscheidt een bepaalde stijl van beeldhouwen die typisch is voor Attica.⁴⁷ Smith stelt dat er juist weinig sprake is van intellectuele uitstraling. Hij geeft als oorzaak dat het juist niet gebruikelijk was om intellectuelen af te beelden. Men moet beelden uit Antonijns Rome en het Griekse oosten goed uit elkaar houden, omwille van de verschillen in de afbeelding.⁴⁸

Portretten van Herodes Atticus worden uitgebreid behandeld door Goette. Hij behandelt niet alleen het uiterlijk van Herodes maar voor zover mogelijk zijn hele familie. Hij behandelt veel individuele beelden van Herodes, hoewel veel hetzelfde gemeenschappelijke ‘moederbeeld’ hebben; ze zijn replica’s van elkaar.⁴⁹ Goette beschrijft wel zo’n 3 à 4 unieke beelden die op zichzelf staand (en dus geen replica) zijn en een andere interpretatie hebben.⁵⁰ Vooral deze beelden zullen een uitgangspunt vormen van het onderzoek aan de hand van portretkunst. Goette heeft veel foto’s van de beelden gemaakt die van cruciaal belang zijn voor deze scriptie. Van deze portretten zal ik zoveel mogelijk beelden behandelen om een zo goed mogelijk beeld te creëren van Herodes’ uiterlijk.

⁴¹ Morgan (1988) 235; De Lannoy (1989) 210.

⁴² Miles (2018) 134.

⁴³ Anderson (1986) 77.

⁴⁴ Zanker (1995) 206-207.

⁴⁵ Zanker (1995) 230.

⁴⁶ Smith (1999) 452.

⁴⁷ Goette (2019) 228.

⁴⁸ Smith (1999) 452.

⁴⁹ Goette (2019) 226.

⁵⁰ Goette (2019) 225-235.

Hoofdstuk 1: uiterlijk en uitstraling

Een van de criteria waaraan ik de overeenkomsten tussen portretkunst en literatuur zal toetsen is uitstraling. Ik heb al betoogd dat uitstraling een belangrijke rol speelt in de tweede sofistiek. Daarnaast wordt in een uitgebreide analyse van beeldhouwkunst van tweede sofistiek al gezegd dat neosofisten op filosofen wilden lijken, wat meer betrekking heeft op uiterlijk. Uitstraling is echter wel een complex begrip. Het kent vele dimensies en contexten. In dit hoofdstuk zal ik de antieke connotatie toelichten die zal gelden als criterium voor de te maken vergelijking, alsmede de concrete voorwaarden die leiden tot een bepaalde interpretatie van een persoon. Aan het einde van het hoofdstuk definieer ik de begrippen 'uiterlijk' en 'uitstraling' aan de hand van de fysiognomische theorie.

Fysiognomie in klassiek Griekenland

Fysiognomie is een begrip dat al langer in de oudheid meeding dan alleen ten tijde van de tweede sofistiek. Uit Plato's werken worden aspecten gehaald van fysiognomie, hoewel het woord niet als zodanig wordt genoemd. Sommige werken zeggen niet alleen iets over Plato's gedachten hierover maar zelfs over Socrates' mening. Phaedo van Elis (niet te verwarren met de hoofdpersoon in een van Plato's dialogen, de *Phaedo*) schrijft in zijn dialoog *Zopyrus* dat Zopyrus eens naar Athene kwam en daar Socrates tegenkwam. Zopyrus stelde dat hij aan iemands uiterlijk zijn karakter kon vaststellen. Hij probeerde het op Socrates uit. Zopyrus stelde aan Socrates' nek vast dat hij saai en stom was, en aan zijn ogen dat hij een rokkenjager was. De *Zopyrus* vertoont qua fysiognomische methodiek al veel overeenkomsten met de *Fysiognomie* van Polemo. Polemo zal alleen nog verklaren welke aspecten van de nek tot een dergelijke conclusie leiden. Voor de vrienden van Socrates was het in elk geval reden voor vermaak, maar Socrates antwoordde: "Dit is hoe ik ben. Ik heb alleen mijn eigen aard overtroffen."¹ Het toont aan dat Socrates ook aanhanger was van fysiognomie, maar je uiterlijk zegt ook alleen iets over je ware aard. Je kan jezelf overtreffen en op dat moment zegt je uiterlijk niets meer over hoe je op dat moment bent. Boys-Stones interpreteert het alsof bepaalde zaken van de ziel zijn vastgelegd en een nauwe verwantschap hebben met het lichaam en andere zaken juist meer als een autonoom geheel fungeren.² Het past ook volstrekt binnen de tijdsgeest om er op zo'n filosofische en psychocentrische manier tegenaan te kijken.

Naast Phaedo heeft ook Plato zich uitgelaten over fysiognomie, hoewel hij dit niet heel expliciet doet. Het is lastig om een mening uit de werken te destilleren, omdat ze allemaal in geheel verschillende contexten geschreven zijn. Boys-Stones waagt toch een poging:

*"Physiognomy, rather, is a matter of establishing the character of an individual's psychology on the basis of the physical peculiarities themselves."*³

Boys-Stones betoogt dat Plato gebruikt maakt van stereotypes. Plato gebruikt de menselijke associaties bij een bepaald soort uiterlijk, maar dit staat los van fysiognomie. Die legt juist een verband tussen het uiterlijk en de ware ziel. Dat laat de zaken in Plato's werken een beetje

¹ Boys-Stones (2007) 23.

² Boys-Stones (2007) 28-29.

³ Boys-Stones (2007) 35.

door elkaar lopen en maakt het lastig om fysiognomie te filteren. Plato zegt later zelf hier nog over dat er geen verschillen bestaan wat betreft zielen. Ze hebben dezelfde aard.⁴ Desondanks is Plato's filosofie niet gericht op fysiognomie. Er is geen reden om aan te nemen dat de ziel en het lichaam op elkaar zouden moeten lijken. Het lichaam verandert aan de hand van de natuur (je eet, dus je groeit) en dat heeft niets met de onsterfelijke ziel te maken.⁵

Concluderend, wordt de ziel in balans gehouden door enerzijds het uiterlijk van een persoon en anderzijds de kracht van de rede. Als er iets fout gaat in de rede, zal de ziel zich meer naar het uiterlijk toetrekken.⁶ In beginsel heeft de ziel weinig gelijkenis met het uiterlijk. Toch kan dit in bepaalde situaties wel het geval zijn. Plato trekt zijn handen af van de fysiognomie zoals door Phaedo wordt geschetst.

Het meeste wat we uit klassiek Griekenland weten over fysiognomie komt van Aristoteles, althans de Aristotelische school. Het werk dat gewijd is aan fysiognomie, de *Physiognomonica*, is in feite geschreven door twee leerlingen, maar uitgegeven onder Aristoteles' naam. In het eerder gegeven citaat vertelt Aristoteles dat fysiognomie als het ware een afspiegeling is van de gedachte (διάνοια) - en niet de ziel (ψυχή) zoals bij Plato en Phaedo – tot het uiterlijk. Boys-Stones geeft aan dat Aristoteles afstand doet van de ziel en juist wat uitgebeeld wordt in het uiterlijk een gevolg is van iets menselijks.⁷ Aristoteles' filosofie wordt gekenmerkt door oorzaken. Volgens Aristoteles zit een karaktereigenschap in de aard van een bepaalde diersoort. Zo wordt een leeuw gekenmerkt door zijn dapperheid. Een leeuw is dapper genoeg om op zijn eigen voedsel te jagen. Van een leeuw weten we dat hij zodanig eruitziet dat zijn dapperheid naar boven komt. Het uiterlijk past zich aan aan de aard van de leeuw. Dit wordt een *formal cause* genoemd.⁸ Dit verband geldt niet alleen voor diersoorten, maar ook voor menselijke individuen. Aristoteles legt ook uit waar dit uiterlijk vandaan komt. Volgens hem komt de aard van een kind van de vader en levert de moeder de materie. Dat geeft echter een probleem. Aristoteles constateerde zelf al dat kinderen ook op hun moeder lijken. Boys-Stones geeft veel discussie en redenering hierover en concludeert dat beiden een rol hebben. De moeder levert de materie van een kind, maar de vader 'bepaalt' hoe de materie gevormd wordt, namelijk aan de hand van de aard van het kind. Zo lijkt een kind op zowel vader en moeder en is elk kind uniek.⁹ Deze theorie wordt door Boys-Stones gebaseerd op de *Analytica Priora*. Dit is wat we weten van Aristoteles zelf. Net zo interessant is de *Physiognomonica*, die door leerlingen van Aristoteles geschreven is. Evenals in de *Analytica Priora* wordt in de *Physiognomonica* uitgegaan van een *mutual affection* tussen de gedachte en het lichaam. Dat houdt in dat beide afhankelijk zijn van elkaar en ook afhankelijk van elkaar veranderen. Dit wordt in de *Physiognomonica* συμπάθεια genoemd. Boys-Stones merkt op dat in beide werken geen reden wordt gegeven waarom er sprake is van fysiognomie. Aristoteles (hier als verzamelnaam van iedereen die onder zijn naam publiceert) betoogt in verschillende werken

⁴ Boys-Stones (2007) 38.

⁵ Boys-Stones (2007) 41.

⁶ Boys-Stones (2007) 43-33.

⁷ Boys-Stones (2007) 47-48.

⁸ Boys-Stones (2007) 49.

⁹ Boys-Stones (2007) 49-52.

dat er sprake is van fysiognomie, maar er wordt nooit uitgelegd waarom dat zo is, terwijl Aristoteles' filosofie juist altijd als teleologisch wordt gekenmerkt.¹⁰ Een belangrijk verschil ten opzichte van Plato of Phaedo is dat uiterlijk en innerlijk elkaar beïnvloeden. Bij Phaedo wordt vooral het uiterlijk beïnvloed door het innerlijk.

Waarom is het relevant om de klassieke auteurs te behandelen? Het doel van deze scriptie is om Herodes Atticus' uiterlijk te beschrijven. Het is niet uit te sluiten dat de klassieke auteurs indirect een rol hebben gespeeld op Herodes' uiterlijk of zijn afbeeldingen. In de tweede sofistiek was er een nostalgie ten opzichte van klassiek Griekenland. Polemo, wiens werk over fysiognomie ik hierna uitgebreid zal behandelen, heeft mogelijk wel een grote invloed gehad op Herodes. Herodes keek immers op tegen Polemo. Het is niet uit te sluiten dat Polemo beïnvloed is door de klassieke auteurs. Sterker nog, het lijkt me bijzonder onwaarschijnlijk dat de klassieke auteurs geen invloed hebben gehad op Polemo's werk. Begrip over de alleroudeste visies over fysiognomie kan daarom leiden tot een beter begrip van Polemo's filosofie.

Polemo's fysiognomie

Het werk van Polemo is verre van een samenvatting van Polemo's voorgangers. Polemo voegt veel eigen meningen en visies toe. Waar de Aristotelische werken er niet in slaagden een doel of reden te geven aan de fysiognomie, doet Polemo dit juist wel.

In die tijd was, zoals gezegd, een grote dominantie weggelegd voor klassiek Griekenland. Men deed zo veel mogelijk zijn best om een associatie te hebben met Griekenland, ook al was men niet eens Grieks. Daarnaast werd er in taal zo veel mogelijk gebruik gemaakt van Grieks, en niet zomaar de Griekse taal, klassiek Attisch, dat in die vorm al lang niet meer gesproken werd. Zelfs Polemo schreef redevoeringen waarvan het Attisch model stond voor andere redevoeringen.¹¹

De *Fysiognomie* van Polemo is in feite een handleiding. Waar de klassieke werken nog heel theoretisch waren, geeft Polemo juist een heel praktisch werk. Polemo's bevindingen zijn gestoeld op zijn eigen observaties van mensen uit Griekenland.¹² Je kunt het als het ware meenemen naar een redevoering en aan de hand van de *Fysiognomie* afleiden wie iemand is. Daarnaast komt de analogie met diersoorten hierin voor. In de klassieke werken stonden mens en dier los van elkaar. Polemo gebruikt dierlijke eigenschappen en dierlijk uiterlijk om conclusies te trekken over mensen. De lange haren duiden bij een leeuw bijvoorbeeld op dapperheid, dus ook bij een mens is dit een mogelijkheid.

Polemo heeft het werk opgedeeld in twee boeken. Het eerste boek is gericht op het oog, en het tweede deel op andere lichaamsdelen en de relatie tot karaktereigenschappen.¹³ Het onderdeel van het oog behandelt verschillende kwaliteiten van het oog en welke gevolgen dit heeft. Wat betekent het als een oog blauw is, of bruin? Wat betekent het als een oog nat is? Of aan het bewegen? Volgens Polemo zijn bepaalde toestanden van het oog goed, andere slecht.

¹⁰ Boys-Stones (2007) 56.

¹¹ Swain (2007) 130.

¹² Evans (1941) 97.

¹³ Swain (2007) 177.

Er kan uit geconcludeerd worden dat iemand waardigheid uitstraalt of juist op zijn hoede is.¹⁴ Swain heeft in het hele werk van Polemo onderzoek gedaan naar het woordgebruik om iemand als het ware in te delen. Daaruit blijkt dat Polemo vijf verschillende negatieve categorieën onderscheidt:¹⁵

1. Kwaadaardigheid (wrok tegenover vijand, misleiding, nijd);
2. Lafheid;
3. Woede;
4. Dwaasheid;
5. Ongepastheid (ongepast gedrag).

Daarnaast onderscheidt Swain ook nog enkele positieve categorieën, waarbij hij noteert dat de woorden die bij een categorie horen niet zo talrijk voorkomen in de *Fysiognomie* als bij de negatieve categorieën:¹⁶

1. Mannelijkheid/Moed (Beide begrippen vallen vaak samen in het Griekse ἀνδρεία);
2. Intelligentie;
3. Μεγαλόνοια ('Grootsheid van verstand'; Het lijkt semantisch op het begrip 'intelligentie' maar het staat er nog iets boven. Er wordt iemand mee bedoeld die volledig spreekt met de geest).

Opvallend in Polemo's beschrijving is dat zijn aanvallen voornamelijk gericht zijn op niet-Grieken. Er is altijd wel iets op te merken over iemand die ogenschijnlijk een Griek is, maar toch fysiognomisch wordt aangevallen door Polemo. Zo lijkt een man uit Korinthe een Griek *pur sang*, maar het blijkt dat hij uit een stad komt die verwoest en wederopgebouwd is door de Romeinen en ook door hen wordt bewoond.¹⁷ Dit beeld past ook uitstekend in de eigentijdse context. De tweede sofistiek speelde zich af in een Hellenistische cultuur in het Romeinse Rijk. Hieruit kan je ook het tegenovergestelde concluderen. Iemand die er Grieks uitziet of, nog beter, Grieks is, zou door Polemo geprezen worden. Concreet kan je hierbij denken aan Griekse kleding of een baard (waarover meer op pagina 28-30). In de Romeinse samenleving voor Hadrianus gold een baard als niet-Romeins of zelfs barbaars.¹⁸ In de Griekse wereld staat gezichtshaar juist als een symbool voor mannelijkheid. Veel schrijvers rondom Polemo, waaronder Dio van Prusa, schrijven dat het verwijderen van gezichtshaar heel androgyn¹⁹ is. Juist een punt waar Polemo veel kritiek op heeft.²⁰ Daarnaast worden in de *Fysiognomie* mensen vooral in negatieve zin beschreven, zoals ook bleek uit het grotere aantal negatieve categorieën. Slechts tweemaal komt het woord σώφρων voor in het werk. Polemo

¹⁴ Swain (2007) 179-184.

¹⁵ Swain heeft slechts een overzicht gegeven van de woorden en de categorieën. Aan een categorie heeft hij geen overkoepelend begrip gehangen. Dit doe ik wel en is gebaseerd op de verschillende leden van de categorie (Swain (2007) 190-192).

¹⁶ Swain (2007) 192-193.

¹⁷ Lampinen (209) 247; Swain (2007) 199-200.

¹⁸ Zanker (1995) 207-208.

¹⁹ Grieks: ἀνδρόγυνος. Manwijf zou een vrij letterlijke vertaling zijn, hoewel het ongetwijfeld een andere lading heeft

²⁰ Swain (2007) 190.

beschrijft vooral mensen van wie hij een afkeer heeft, en welke consequenties verkeerde eigenschappen hebben.

Het is lastiger te bepalen hoe iemand er precies uit moet zien. Hoe moet je eruit zien om geassocieerd te worden met een bepaalde kwaliteit? Wel geeft hij kwaliteiten die horen bij een bepaald uiterlijk en geeft hij voorbeelden uit zijn eigen omgeving, waaruit bepaalde kwaliteiten geabstraheerd kunnen worden. Bekend is de afkeer van Polemo jegens Favorinus. Polemo verwijt Favorinus dikwijls dat hij een hermafrodiet is. Polemo is niet mals over Favorinus en geeft een uitgebreide beschrijving van hem. Hij komt in aanmerking voor alle bovenstaande negatieve kenmerken:²¹

“He had puffed-up eyes, his cheeks were slack, his mouth was broad, his neck was long and thin [...] he would not walk erect [...]. He would take great care of himself and his abundant hair [...].”²²

In dit citaat wordt precies beschreven hoe het niet moet. Het voornaamste argument blijft hier wel dat Favorinus een hermafrodiet was. Je mocht dus in elk geval niet te veel op een vrouw lijken, in geen enkel opzicht. Het is natuurlijk ook precies de reden dat Swain ‘mannelijkheid’ als een van de positieve eigenschappen heeft opgenomen.

Polemo haalt hard uit naar Favorinus, maar hij beschrijft ook van losse lichaamsdelen wat de fysiognomische consequenties zijn. Voornamelijk gebeurt dit naar analogie met het uiterlijk van dieren en hun karaktereigenschappen:²³

- Over de nek vertelt Polemo dat een dunne, lange nek hoort bij een laf en kwaadaardig persoon. Het tegenovergestelde, een dikke, stevige nek past bij een dapper en deugdzzaam persoon. Hier lijkt een man er ook vooral niet te vrouwelijk uit te moeten zien. Daarnaast moet een nek, en daarmee het hoofd, niet te zeer naar voren gericht zijn. Dat is een teken van stomheid of zorg. Een nek mag slechts naar rechts buigen. Een naar links gebogen nek wijst op gedachteloosheid.
- Dan mag iemand ook niet te korte kaakbeenderen hebben. Wie korte kaakbeenderen heeft, is een woest persoon en vol bedrog. De vorm van de kaakbeenderen moet vooral vierkant zijn. Dat geeft mannelijkheid. Verschillende andere vormen duiden op vrouwelijkheid en een drang naar seks.
- Een mond dient niet al te prominent te zijn, noch te dun, hoewel dunne lippen bij een grote mond wijzen op grote deugd en mannelijkheid. Een voorwaarde daarbij is wel dat de bovenste lip op de onderste leunt.
- De neus moet volgens Polemo groot, stomp, rond en sterk zijn. Dit wordt geconcludeerd naar analogie van de leeuw (de analogie met de leeuw lijkt een duidelijke invloed van Aristoteles). Ook moet de neus goed passen bij het voorhoofd. De verbinding moet vloeiend zijn. Dit duidt op mannelijkheid. Het tegenovergestelde gaat uiteraard op voor vrouwelijkheid.

²¹ Lampinen (2019) 242; Swain (2007) 185-190.

²² Lampinen (2019) 242. Geciteerd is een vertaling van Pol. Leid. A20 door Robert Hoyland.

²³ De volgende beknopte voorbeelden zijn afkomstig uit de tekst en vertaling van Repath (2007) 524-537.

- Een voorhoofd moet rechthoekig van vorm zijn en tevens goed van proportie. Het mag niet te groot en niet te klein zijn. Zo komen intelligentie en μεγαλόνοια het beste tot uiting. Een voorhoofd dat als het ware over de ogen hangt is een teken van eigenwijsheid en een te gestrekt voorhoofd wijst op zorgen.
- Een gezicht dient vlezig te zijn. Een gezicht dient ook gematigd te zijn. Een klein gezicht duidt op een klein karakter, dienovereenkomstig duidt een overmatig groot gezicht op een te groot karakter. Gezichtsuitdrukkingen mogen slechts natuurlijk zijn. Spastische uitdrukkingen of andere plotselinge uitdrukkingen zijn een teken van gekte en stompzinnigheid.
- Oren moeten gematigd zijn. Te kleine oren duiden op stompzinnigheid en te grote oren duiden op ongevoeligheid. Intelligente mensen hebben uitgeholde oren in tegenstelling tot hen die overdadige, ronde oren hebben.
- Een hoofd hoort niet te klein te zijn. Het moet iets groter zijn dan proportioneel is. Dit leidt tot een goede waarneembaarheid en grootsheid. Het is nog het beste als een hoofd een beetje plat is. Zo komen deze eigenschappen nog beter tot uiting.
- Polemo zegt dat het beste haar tussen krullig en stijl inzit. Kaalheid en overdadige dikte zijn beestachtig en teken van misleiding.

Het is slechts een kleine verzameling van alle aspecten die Polemo noemt. Deze aspecten zullen uitgangspunten vormen voor de analyse van portretten van Herodes Atticus. Het uiterlijk van Herodes komt niet zo naar voren in Philostratus en Aulus Gellius. Bij hen treden voornamelijk daden naar voren, waaruit wel iets af te leiden is over het karakter. Dit wordt ook behandeld door Polemo, maar de relevante passages zullen geciteerd worden bij de behandeling van de primaire bronnen in hoofdstuk 2. De eigenschappen van Swain zullen hier voornamelijk dienen als kapstok voor de verschillende passages.

Er rest nog een belangrijke vraag. Welk doel heeft de fysiognomie voor de neosofisten? Het antwoord is betrekkelijk eenvoudig. Het nut was vooral heel praktisch – in tegenstelling tot de filosofen uit klassiek Griekenland. Je moest eruit zien al naar gelang bij kon dragen aan je doel, voor de neosofisten was dit overtuigen. Als je met je uiterlijk en uitstraling bij kon dragen aan de overtuigingskracht van de rede, moest je dat doen. Elizabeth Evans stelt het als volgt zeer treffend: *“It is quite clear, likewise, that he could make use of physiognomy for the purpose of encomium and invective.”*²⁴ Niet alleen komt dit naar boven uit Polemo’s werk. Bij Philostratus komt het tussen de regels door ook nog wel eens terug:

“Τὸ δὲ τῶν ὀφρῶν ἦθος καὶ ἡ τοῦ προσώπου σύννοια σοφιστὴν ἐδήλου τὸν Μάρκον, καὶ γὰρ ἐτύγχανεν αἰεὶ τι ἐπισκοπῶν τῆ γνώμη καὶ ἀναπαιδύων ἑαυτὸν τοῖς ἐς τὸ σχεδιάζειν ἄγουσι.”²⁵

Het karakter van de wenkbrauwen en de gedachte van zijn voorhoofd toonden dat Marcus een sofist was, want ook reflecteerde hij altijd in zijn gedachte en trainde hij zichzelf voor zaken die leiden tot improviseren.

²⁴ Evans (1941) 97.

²⁵ Phil. VS. 528.

Philostratus stelt hier dat de wenkbrauwen en het voorhoofd ons vertellen dat Marcus een sofist is. Op die manier kunnen we aan uiterlijk en uitstraling zien hoe Marcus van binnen is. Dat wordt nogmaals versterkt door het feit dat Philostratus de bezinning als reden geeft (γάρο).

De begrippen uiterlijk en uitstraling vormen een belangrijk uitgangspunt voor deze scriptie. De nuance tussen beide is noodzakelijk om de terminologie gescheiden te houden. Uit het voorgaande kan geconcludeerd worden dat uiterlijk een eenvoudig uit te leggen term is. Het is precies hoe iemand eruit ziet. Het is vrij feitelijk. Of iemand een baard of geen baard heeft, is onderdeel van het uiterlijk, evenals kaal of niet, toga of niet. Uitstraling is in wezen een toegepast uiterlijk. Door bijvoorbeeld je wenkbrauwen te fronsen, kan iemand een bepaald beeld van je krijgen. Uitstraling vergt twee personen, namelijk zender en ontvanger. Een persoon is nodig om een uiterlijk te hebben. De ander moet het uiterlijk interpreteren, en dat creëert de uitstraling. Bovendien doet uitstraling een bepaald gevoel of karakter opwekken. Zo kan iemand een enthousiaste uitstraling hebben, die het gevolg is van een bepaald uiterlijk.

Conclusie

Fysiognomie heeft verschillende uitgangspunten in de oudheid. In klassiek Griekenland zag de fysiognomie er anders uit dan in de tweede eeuw na Christus. Vooral de praktijk was anders. Klassieke auteurs legden een relatie met de ziel en vertelden hoe je het beste een mens kon zijn. Polemo neemt afstand van deze ideologie en stelt dat je er vooral uit moet zien zoals nuttig is om overtuigend te zijn. Talloze beschrijvingen geeft hij hiervoor. Niet alleen gaat het om uiterlijk, het gaat ook om verschijning en uitstraling. Meer voorbeelden geeft Polemo over hetgeen duidt op een slecht karakter, dan over een goed karakter. In het volgende hoofdstuk zal ik behandelen welk beeld van Herodes Atticus geschetst wordt door Flavius Philostratus en Aulus Gellius. In aansluiting zal ik dit toetsen aan de hierboven besproken criteria van Polemo (met name de door Swain gefilterde criteria) en zal blijken in hoeverre de literatuur overeenkomt met de fysiognomische eisen.

Hoofdstuk 2: lof voor Herodes

In dit hoofdstuk behandel ik het beeld van Herodes Atticus zoals dat is gecreëerd door Flavius Philostratus in de *Vitae Sophistarum* en door Aulus Gellius in de *Noctes Atticae*. Beide auteurs beschrijven hoe Herodes Atticus spreekt en wat voor uitstraling hij heeft. Deze eigenschappen van Herodes worden vervolgens vergeleken met de criteria die zijn gefilterd door Swain uit Polemo's *Fysiognomie*, waarna zal blijken of Herodes goed of slecht is volgens Polemo's fysiognomische kenmerken. Niet alleen zal ik Polemo's werk als leidraad nemen, ik zal ook wat algemene fragmenten uit de *Vitae Sophistarum* en de *Noctes Atticae* gebruiken die het beeld ondersteunen, maar niet per se fysiognomische eigenschappen bevatten. Bovendien moet er nog altijd rekening gehouden worden met de context van schrijvers. Eerder heb ik al laten zien dat Philostratus de personen die hij beschrijft zodanig weergeeft dat ze een *πεπαιδευμένος* lijken. Daarnaast is Philostratus niet altijd objectief om zo zichzelf als een *πεπαιδευμένος* te positioneren.¹ Het beeld uit de *Vitae Sophistarum* kan dus vertekend zijn. Daarom is een vergelijking met Gellius geen overbodige luxe, hoewel ook daar subjectiviteit bespeurd kan worden.² Tijdens de behandeling van Philostratus en Gellius zal ik citaten afwisselen met samenvattingen van de tekst. Voorbeelden die de onderzoeksvraag van deze scriptie ondersteunen zullen in het Grieks geciteerd worden en vervolgens vertaald. Voorbeelden die context vormen van de citaten of de citaten ondersteunen, zullen samengevat worden, met een verwijzing naar de Loeb-editie.

Philostratus over Herodes Atticus

Aan het begin van Philostratus' biografie van Herodes laat hij al meteen merken dat Herodes een goed persoon is. Ten eerste wordt het impliciet gemeld. Philostratus zegt dat Herodes een afstammeling van de Aeaciden is en dat zij Griekse bondgenoten in de strijd tegen de Persen waren geweest. Daarnaast heeft Herodes veel eerbied voor mensen die met de Grieken tegen de Meden vchten.³ Philostratus probeert hier Herodes als een Griek, of op z'n minst een trouwe bondgenoot weer te geven, zoals Philostratus bij meer sofisten doet.⁴ Dat past ook in Polemo's *Fysiognomie*, waarbij Grieken per definitie al een streepje voor hadden. Ten tweede zegt Philostratus het expliciet:

"Ἄριστα δὲ ἀνθρώπων πλούτῳ ἐχρήσατο."⁵

Van alle mensen maakte hij het beste gebruik van zijn rijkdom.

Tot slot is het enigszins opvallend dat Philostratus schrijft dat Herodes groots van ziel was (*Μεγαλοψυχία* [...] *περὶ τὸν Ἀττικὸν*).⁶ Op zichzelf is het gebruik van *μεγαλοψυχία* niet opvallend, maar Swain haalt uit Polemo's werk *μεγαλόνοια* als een van de grootste deugden, dat veel overeenkomsten heeft met *μεγαλοψυχία* (de semantische overeenkomst tussen de

¹ Goldhill (2009) 304.

² Keulen (2009) 1-14.

³ Wright (1956) 139.

⁴ Swain (2009) 35.

⁵ Phil. VS. 547.4.

⁶ Phil. VS. 548.11.

begrippen blijkt ook uit het feit dat het uiterlijk bij Plato een weerspiegeling van de ziel (ψύχη) was en bij Aristoteles een weerspiegeling van het verstand (διάνοια). In het vervolg van de beschrijving van Herodes' leven komen weinig aspecten van uiterlijk of uitstraling naar voren. Veel daden worden beschreven, maar deze geven weinig fysiognomisch inzicht in Herodes Atticus. Aan het einde van de biografie legt Philostratus uit hoe Herodes spreekt. De volgende citaten zijn duidelijk over de spreekwijze van Herodes Atticus:

“ἡ δὲ ἄρμονία τοῦ λόγου ἱκανῶς κεκολασμένη καὶ ἡ δεινότης ὑφέρπουσα μᾶλλον ἢ ἐγκειμένη κρότος τε σὺν ἀφελείᾳ καὶ κριτιάζουσα ἤχῳ καὶ ἔννοιαι οἷα μὴ ἑτέρῳ ἐνθυμηθῆναι κωμική τε εὐγλωττία οὐκ ἐπέσακτος, ἀλλ' ἐκ τῶν πραγμάτων, καὶ ἡδὺς ὁ λόγος καὶ πολυσχήματος καὶ εὐσχήμων καὶ σοφῶς ἐξαλλάττων τὸ πνεῦμά τε οὐ σφοδρόν, ἀλλὰ λεῖον καὶ καθεστηκός καὶ ἡ ἐπίπαν ἰδέα τοῦ λόγου χρυσοῦ ψῆγμα ποταμῷ ἀργυροδίνῃ ὑπαύγαζον.”⁷

De samenhang van zijn redevoering was voldoende gedisciplineerd en zijn bedrevenheid was meer opgelegd dan ingeplant; er werd geklapt voor zijn eenvoud, hij klonk als Critias en zijn inzichten waren zodanig dat ze niet door een ander werden gedacht; zijn komische welsprekendheid was niet van buitenaf opgelegd maar kwam vanuit de onderwerpen, en zijn redevoering was aangenaam, veelvormig, elegant gestructureerd en wijselijk variërend; zijn ademhaling was niet heftig, maar zacht en tot rust gekomen; zijn gehele stijl van redevoering is als goudstof dat schijnt onder de zilverkolkende rivier.

Uit deze passage krijgen we een goede indruk van de manier waarop Herodes een redevoering hield. Philostratus gebruikt veel vergelijkingen die zijn stijl aantonen. Wie deze passage leest, krijgt meteen een goede indruk van Herodes. Hij is rustig, bezonnen en gestructureerd. Polemo beschreef dat mensen juist moesten voldoen aan een bepaalde gematigdheid. Het karakter van een mens moet gecentreerd zijn, dat wil zeggen niet te dicht bij een uiterste van het spectrum (té goed of té slecht). Uit deze passage blijken louter deze eigenschappen. Hoewel er niet direct fysiognomische aspecten uit te filteren zijn, worden wel enkele onderdelen van de stem en de ademhaling besproken, aspecten waar Polemo wel commentaar op geeft. Polemo geeft aan dat een aangenaam volume (de letterlijke betekenis van πνεῦμα is ademhaling, maar hier betekent het volume.)⁸ een eigenschap van een rechtschapen persoon is.⁹ Philostratus gebruikt hier letterlijk dezelfde woorden als Polemo: πνεῦμα λεῖον. Uit de passage blijkt ook dat de stem (ὁ λόγος kan ook als stem geïnterpreteerd worden) continu was, en wanneer hij varieerde (van toonhoogte veranderde), was dit elegant en wijselijk. Polemo benoemt over de stem bijna louter negatieve aspecten. Het meest aangename wat hij eruit kan krijgen, is dat een diepe en zachte stem hoort bij iemand met aardige gedachten. Van alle voorbeelden die Polemo geeft (schorre stemmen, schelle stemmen, zwakke stemmen, overdadige stemmen etc.), komt deze nog het meest overeen met Philostratus' beschrijving.¹⁰ Daarnaast moet niet vergeten worden dat 'wijsheid' een onderdeel

⁷ Phil. VS. 564.

⁸ Bounoure, Serret & Sorlin (2019) 264-265.

⁹ Repath (2007) 539.

¹⁰ Repath (2007) 541.

is van de criteria van Swain. Uit de passage blijkt dat dit wel degelijk opgaat: hij klonk als Critias, zijn gedachten konden door niemand anders gedacht worden, hij was wijselijk variërend *et cetera*.

Philostratus besluit zijn relaas over Herodes' spraakkunst met een climax, die eigenlijk al het reeds gezegde overtreft:

“ἄλλος μὲν οὖν ἄλλο ἀγαθὸς καὶ ἄλλος ἐν ἄλλῳ βελτίων ἐτέρου, ὁ μὲν γὰρ σχεδιάσαι θαυμάσιος, ὁ δὲ ἐκπονήσαι λόγον, ὁ δὲ τὰ ξύμπαντα ἄριστα τῶν σοφιστῶν διέθετο καὶ τὸ παθητικὸν οὐκ ἐκ τῆς τραγωδίας μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀνθρωπίνων συνελέξατο.”¹¹

Ieder is goed op een andere manier, iedereen is beter dan de ander op een andere manier, want de een is eerbiedwaardig door improvisatie, de ander door oefening van de stof, maar hij [Herodes] presenteerde alle zaken het best van de sofisten en niet alleen bracht hij iets gevoeligs tot stand met de tragedie, maar ook met menselijke zaken.

Philostratus legt hier nogmaals de nadruk op het feit dat Herodes uniek is. In de vorige passage zei hij dit ook al (“zijn gedachtes waren zodanig dat ze niet door een ander werden gedacht”) en hier doet Philostratus het weer, maar nu windt hij er geen doekjes om. Herodes is de beste van de sofisten en had een grote spreekwoordelijke gereedschapskist (zowel tragedie als ook menselijke/alledaagse zaken), waarmee hij mensen in beroering bracht. Wederom valt het begrip ‘wijsheid’ binnen de grenzen van dit fragment en wordt Herodes als een goed man afgebeeld.

Philostratus heeft 21 pagina's (van de Loeb-editie) aan de biografie van Herodes gewijd. Daarvan heeft hij ongeveer één pagina besteed aan hoe Herodes spreekt, waar hij juist bekend staat als een groot neosofist (bij Polemo is deze verhouding bijvoorbeeld 15:4). Gelukkig heeft Philostratus elders in de *Vitae Sophistarum* nog enkele passages waarin hij Herodes beschrijft, vaak in vergelijking met andere neosofisten die Herodes als voorbeeld hadden. Bijvoorbeeld wanneer Philostratus Chrestus beschrijft, van wie we niets anders weten dan hetgeen Philostratus schrijft, vergelijkt hij Chrestus met Herodes Atticus, waaruit we dus ook kunnen concluderen hoe Herodes was:

“Τὴν δὲ ιδέαὶν τῶν λόγων πεποίκιλται μὲν ἐκ τῶν Ἡρώδου πλεονεκτημάτων, λείπεται δὲ αὐτῶν τοῦ ἐτοίμου, καθάπερ ἐν ζωγραφίᾳ ἢ ἀνευ χρωμάτων ἐσκιαγραφήμενη μίμησις, προὔβη δὲ ἂν καὶ ἐς τὸ ἴσον τῆς ἀρετῆς, εἰ μὴ πεντηκοντούτης ἀπέθανεν.”¹²

Qua stijl van redevoering was hij [Chrestus] verfraaid door het uitstekende karakter van Herodes, maar hij blijft op hem achter in geestelijke paraatheid, zoals de kleurloze, met schaduweffecten geschilderde uitbeelding in schilderkunst, maar hij zou dezelfde graad van deugd bereiken hebben, als hij niet was gestorven op z'n vijftigste.

¹¹ Phil. VS. 565.

¹² Phil. VS. 592.

Chrestus was blijkbaar een redenaar met een enorme potentie. Hij zou zelfs op het niveau van Herodes Atticus hebben kunnen komen. Het is hem niet gelukt omdat hij te vroeg gestorven zou zijn. Daar zou je vraagtekens bij kunnen plaatsen omdat je tot je vijftigste best wel veel kan doen. Zo blijkt, want Ameling stelt dat Herodes op die leeftijd al in Azië en Rome had opgetreden.¹³ Mogelijk is hier sprake van Philostratus' selectiviteit. Hoe dan ook, Chrestus bezat slechts de geestelijke paraatheid niet die Herodes wel bezat. Dat wil zeggen dat Herodes *μεγαλόνοια* bezat, dat uitgaat van spreken met de geest. Grofweg hetzelfde beeld schetst Philostratus iets verder, wanneer hij Pausanias, met bijna precies dezelfde woorden, vergelijkt met Herodes:

“ἐς πολλὰ δὲ ἀναφέρων τῶν Ἡρώδου πλεονεκτημάτων καὶ μάλιστα τὸ αὐτοσχεδιάζειν ἀπήγγελλε δὲ αὐτὰ παχεῖα τῇ γλώττῃ καὶ ὡς Καππαδόκαις ξύνηθες, ξυγκρούων μὲν τὰ σύμφωνα τῶν στοιχείων, συστέλλων δὲ τὰ μηχυνόμενα καὶ μηχύνων τὰ βραχέα, ὅθεν ἐκάλουν αὐτὸν οἱ πολλοὶ μάγειρον πολυτελῆ ὄψα πονήρως ἀρτύοντα. ἡ δὲ ἰδέα τῆς μελέτης ὑπτιωτέρα, ἔρρωται δὲ ὁμως καὶ οὐχ ἀμαρτάνει τοῦ ἀρχαίου, ὡς ὑπάρχει ταῖς μελέταις ξυμβαλεῖν”¹⁴

Hoewel hij veel van het uitstekende karakter van Herodes overneemt, het meest de improvisatie, sprak hij deze zaken met een zware tong, zoals gewoon was bij de Cappadociërs, door van de letters de medeklinkers te laten botsen, de lange [letters] te verkorten en de korte te verlengen, dus noemden de meesten hem een kok die dure maaltijden armzalig klaarmaakte. Zijn stijl van oefening was zeer oppervlakkig, maar zo was hij krachtig en hij misbruikte het oude niet, omdat hij de oefeningen samenbracht.

Net als Chrestus kon Pausanias aanspraak maken op Herodes' kwaliteiten (*πλεονεκτημάτα*), en net als Chrestus ontbrak er bij Pausanias iets aan. Pausanias had een zwarte tongval, wat misschien nog wel erger is dan dat het bij Chrestus slechts ontbrak aan mentale paraatheid. Het is lastig voor te stellen hoe dit past in Polemo's eisen. Hoewel Polemo het over veel soorten stemmen heeft, neemt hij het woord *παχύς* nooit in de mond, wat Philostratus wel doet. Wanneer Polemo het heeft over een diepe stem, gebruikt het woord *βαρύς*.¹⁵ Desalniettemin tellen de woorden als synoniemen en betekenen ze beiden 'zwaar' in de context van stem. Het feit dat Pausanias zo'n zware tongval heeft wordt dus in tegenstelling geplaatst met Herodes' manier van spreken. Volgens Polemo heeft een zware stem vele consequenties, maar geen enkele heeft een positief label. Een zware stem zou bijvoorbeeld kunnen duiden op een 'verstandeloos en agressief persoon' en een 'melancholische klager'.¹⁶ Het beeld wordt des te meer versterkt omdat Cappadociërs ook zo spreken en zij zijn geen Grieken.

In verschillende passages in de *Vitae Sophistarum* komt Herodes naar voren. Tot zover heb ik laten zien dat Herodes positief wordt weergegeven en vaak netjes de richtlijnen van Polemo volgt. Toch zijn er bijzondere passages op te merken in de *Vitae Sophistarum*. Ik heb eerder al

¹³ Ameling (1983) 52.

¹⁴ Phil. VS. 594.

¹⁵ Repath (2007) 541.

¹⁶ Ibidem.

aangegeven dat Philostratus goed gelezen moet worden en er rekening gehouden moet worden met subjectiviteit. Herodes wordt niet altijd bejubeld en als een goed en vroom persoon weergegeven. Philostratus merkt ook op dat Herodes niet altijd een lieverdje was. Deze zaken hebben overigens niets te maken met retorica, maar lijken meer betrekking te hebben op zijn bestuurlijke en persoonlijke bezigheden. Veel van de door Philostratus beschreven daden plaatsen Herodes in een voor hem gunstig daglicht: bijvoorbeeld dat hij het οδεῖον stichtte of een aquaduct liet bouwen voor de inwoners van *Alexandria Troas*. Toch worden er ook wat slechte daden genoemd, bijvoorbeeld de volgende:

Herodes' vader, Atticus, had aan de Atheners in zijn testament beloofd dat alle Atheners één mina (μνᾶ) per persoon zouden krijgen. Herodes heeft de uitvoering voor zijn rekening genomen.¹⁷ Philostratus beschrijft hoe dit eraan toe ging:

“ἀναγνωσθεισῶν δὲ τῶν διαθηκῶν ξυνέβησαν οἱ Ἀθηναῖοι πρὸς τὸν Ἡρώδην πέντε μνᾶς αὐτὸν ἐσάπαξ ἑκάστῳ καταβαλόντα πρίασθαι παρ’ αὐτῶν τὸ μὴ ἀεὶ διδόναι· ἀλλ’ ἐπεὶ προσήεσαν μὲν ταῖς τραπέζαις ὑπὲρ τῶν ὠμολογημένων, ἐπανεγιγνώσκετο δὲ αὐτοῖς ξυμβόλαια πατέρων τε καὶ πάππων ὡς ὀφειλόντων τοῖς Ἡρώδου γονεῦσιν ἀντιλογισμοῖς τε ὑπήγοντο καὶ οἱ μὲν μικρὰ ἠριθμοῦντο, οἱ δὲ οὐδέν, οἱ δὲ συνείχοντο ἐπ’ ἀγορᾶς ὡς καὶ ἀποδώσοντες, παρώξυνε ταῦτα τοὺς Ἀθηναίους ὡς ἠρπασμένους τὴν δωρεάν καὶ οὐκ ἐπαύσαντο μισοῦντες, οὐδὲ ὅποτε τὰ μέγιστα εὐεργετεῖν ᾔφετο. τὸ οὖν στάδιον ἔφασαν εὖ ἐπωνομάσθαι Παναθηναϊκόν, κατεσκευάσθαι γὰρ αὐτὸ ἐξ ὧν ἀπεστεροῦντο Ἀθηναῖοι πάντες.”¹⁸

Nadat de Atheners kennis hadden genomen van het testament, spraken zij met Herodes af dat hij door aan iedereen in een keer vijf mina's voor te schieten van hen afkocht dat hij niet altijd betaalde. Maar nadat zij, volgens afspraak, bij de bank gekomen waren, legde hij aan hen de leningen van hun vaders en grootvaders voor omdat zij schuld hadden bij de ouders van Herodes, en zij tegenprestaties schuldig waren. Sommigen konden rekenen op kleine sommen, anderen op niets en weer anderen werden vastgehouden op de agora omdat zij moesten afgeven. Deze zaken irriteerden de Atheners omdat zij beroofd werden van hun gift en zij stopten niet hem te haten, zelfs niet terwijl zij meenden dat hij zeer grote dingen aan de stad had gegeven. Zij zeiden namelijk dat het stadion wel degelijk Panathenaikon genoemd mocht worden, want het was gebouwd van hetgeen alle Atheners beroofd waren.

Herodes heeft de Atheners van hun geld beroofd, dat nota bene door zijn eigen vader aan de Atheners was beloofd. Dat de Atheners daar boos over waren is te begrijpen, maar Philostratus' afsluitende opmerking komt misschien nog het hardst aan. Het stadion kon met recht de naam *Panathenaikon* (voor alle Atheners) dragen, want alle Atheners hadden het betaald doordat Herodes het geld van hen had afgepakt. Herodes wordt zwart gemaakt als een hebzuchtige geldwolf. Hiervoor zouden twee van de negatieve aspecten uit Polemo's werk passend zijn: lafheid en ongepastheid. Wat Herodes hier doet, is bijzonder laf tegenover de Atheense burgers en bovendien is het ongepast dat hij de wens van zijn vader niet in

¹⁷ Wright (1956) 143-145.

¹⁸ Phil. VS. 549.

vervulling laat gaan. Mogelijk plaatst Philostratus het feit dat Herodes veel aan de stad heeft gegeven in context. Hij heeft het geld ook van de inwoners genomen.

Een ander incident uit Herodes' leven dat hem in een negatief daglicht zet, is de aanklacht voor moord die tegen hem ingediend is:

“Ἦλθεν ἐπὶ τὸν Ἡρώδη καὶ φόνου δίκη ᾧδε ξυντεθεῖσα· κύειν μὲν αὐτῷ τὴν γυναῖκα Ῥήγιλλαν ὄγδοόν που μῆνα, τὸν δὲ Ἡρώδη οὐχ ὑπὲρ μεγάλων Ἀλκιμέδοντι ἀπελευθέρῳ προστάξει τυπτῆσαι αὐτήν, πληγεῖσαν δὲ ἐς τὴν γαστέρα τὴν γυναῖκα ἀποθανεῖν ἐν ὠμῷ τῷ τόκῳ.”¹⁹

Er kwam tegen Herodes een aanklacht van moord, die als volgt was samengesteld: Regilla, zijn vrouw, was acht maanden zwanger, zo zeggen ze, en Herodes had bevolen aan Alcimedon, een vrijgelatene, dat hij haar sloeg voor iets niet groots en de vrouw stierf in een vroegtijdige bevalling, nadat zij in de buik geslagen was.

Herodes werd wel vrijgesproken, ofschoon een dergelijke gebeurtenis in de hele Griekse geschiedenis nooit is voorgekomen. Bovendien was het hoogst ongebruikelijk dat zo'n opdracht werd uitbesteed aan een vrijgelatene.²⁰ Voor de vrijspraak geeft Philostratus twee redenen die in Herodes' voordeel werkten:

“Ξυνήρατο δὲ αὐτῷ τῆς ἀπολογίας πρῶτον μὲν τὸ μηδὲν προστάξει τοιοῦτον ἐπὶ τὴν Ῥήγιλλαν, ἔπειτα τὸ ὑπερπενθῆσαι ἀποθανοῦσαν.”²¹

In zijn verdediging hielpen de volgende zaken: ten eerste dat hij niets dergelijks tegen Regilla had bevolen, vervolgens dat hij zeer veel rouw had betoond omdat ze overleden was.

Hoewel Herodes was vrijgesproken, was zijn leven dus niet helemaal vlekkeloos. Dat zou een teken kunnen zijn dat Philostratus hier misschien toch objectief kijkt naar Herodes. Aan de andere kant, als je puur naar fysiognomische aspecten kijkt, zijn deze louter positief. In de negatieve passages over Herodes worden geen opmerkingen gemaakt over zijn uiterlijk. Philostratus beschrijft zeer veel daden van Herodes. Hij was een man die in meerdere sectoren actief was, dus is het logisch dat niet alleen de retorische aspecten behandeld worden. Uit de retorische aspecten blijkt dan wel dat Herodes voldeed aan de door Polemo gestelde eisen. Zijn leven had een paar smetjes maar die waren niet te vinden in de retórica. Gelukkig wordt Herodes' leven niet alleen becommentarieerd in de *Vitae Sophistarum*, maar ook in de *Noctes Atticae* van Aulus Gellius.

Gellius over Herodes Atticus

Gellius is niet zo overdadig met beschrijvingen van Herodes Atticus. Desalniettemin zijn er enkele fragmenten die interessant zijn en het door Philostratus geschetste beeld ondersteunen. Ik heb al laten zien dat een Griekse afkomst, niet alleen bij Polemo, maar ook

¹⁹ Phil. VS. 555.

²⁰ Bounoure, Serret & Sorlin (2019) 257.

²¹ Phil. VS. 556.

bij Philostratus, van groot belang is. Gellius vermeldt bijna bij elke verwijzing naar Herodes dat hij uitstekend Grieks sprak:

*Herodes Atticus, vir et Graeca facundia et consulari honore praeditus*²²

“Herodes Atticus, een man begiftigd met een Griekse welsprekendheid en consular
aanzien”

*tum Herodes Graeca, uti plurimus ei mos fuit, oratione utens,*²³

“Toen [sprak] Herodes, gebruik makend van de Griekse taal, zoals meestal zijn gewoonte
was:”

*Herodem Atticum, consularem virum, Athenis disserentem audivi Graeca oratione, in qua fere
omnes memoriae nostrae universos gravitate atque copia et elegantia vocum longe praestitit.*²⁴

“Ik heb Herodes Atticus, een man van consulaire rang, in Athene horen spreken in de
Griekse taal, waarin hij bijna iedereen van onze tijd ver overtrof met de kracht, volheid en
elegantie van zijn stem.”

Net als Philostratus vindt Gellius er geen doekjes om dat Herodes een bekwaam spreker
van de Griekse taal was. Het is misschien wel realistisch dat dit iets is aangedikt, want Gellius
zegt het werkelijk overal. Bij dit laatste wil ik nog opmerken dat Herodes' welsprekendheid
ook door Philostratus elegant wordt genoemd. Verderop zullen nog enkele fragmenten
volgen waarbij wederom wordt verteld dat Herodes een goede spreker van het Grieks is en
daarin bijna 's werelds beste is.

Over uiterlijk en uitstraling van Herodes is Gellius niet altijd even duidelijk. De fragmenten
zijn bij Gellius niet zo talrijk en ook bij Philostratus bleek dat er voornamelijk gefocust wordt
op de daden. Bij Gellius is er echter wel iets interessants aan de hand. Een leerling van
Herodes, die niet bij naam genoemd wordt, wordt vaak beschreven in relatie tot Herodes en
Gellius vermeldt ook kort hoe Herodes hierover denkt.

*Ab Herodes Attico [...] deprompta in quendam iactantem et gloriosum adolescentem, specie
tantum philosophiae sectatorem, [...] verba [...].*²⁵

“Woorden, door Herodes Atticus uitgesproken tegen een verwaande en opschepperige
leerling, een zo grote volgeling van de filosofie qua verschijning”

Gellius maakt hier duidelijk dat Herodes een afkeer heeft van zijn leerling. Hij bezit immers
niet de juiste kwaliteiten die een neosofist hoort te bezitten en hij is slechts een schijnvolgeling.

²² Gell. NA. 1.2.1.

²³ Gell. NA. 1.2.6.

²⁴ Gell. NA. 19.12.1-2

²⁵ Gell. NA. 1.2.0.

Van de inhoud van de filosofie heeft de leerling geen kaas gegeten, maar hij doet wel zo goed mogelijk zijn best om er als een filosoof uit te zien. Dit onderstreept alleen maar het beeld dat fysiognomie als onderdeel van de tweede sofistiek werd gezien.

In de inleiding vertelde ik al over de passage waarin Herodes iemand tegenkomt die een filosoof veinst te zijn. Zijn uiterlijk wordt wel beschreven en dus laat hij zien hoe volgens hem een filosoof eruit ziet:

Ad Herodem Atticum, consularem virum ingenioque amoeno et Graeca facundia celebrem, adiit nobis praesentibus palliatus quispiam et crinitus barbaque prope ad pubem usque porrecte ac petit aes sibi dari εἰς ἄρτους. Tum Herodes interrogat quisnam esset. Atque ille, vultu sonituque vocis obiurgatorio, philosophum sese esse dicit et mirari quoque addit cur quaerendum putasset quod videret. "Video," inquit Herodes, "barbam et pallium, philosophum nondum video. Quaeso autem te, cum bona venia dicas mihi quibus nos uti posse argumentis existimas, ut esse te philosophum noscitemus?" Interim aliquot ex his qui cum Herode erant erraticum esse hominem dicere et nulli rei incolamque esse sordentium ganearum, nisi accipiat quod petat convicio turpi solitum incessere; atque ibi Herodes "Demus," inquit, "huic aliquid aeris, cuicumodi est, tamquam homines, non tamquam homini," et iussit dari pretium panis triginta dierum.²⁶

"Naar Herodes Atticus, een consulair man met aangenaam karakter en beroemd om zijn Griekse welsprekendheid, kwam, terwijl wij erbij waren, een in pallium gekleed persoon, behaard en met een baard tot bijna zijn schaamstreek, naar alle kanten uitgestrekt, en hij vroeg hem geld te geven 'for a meal'. Toen vroeg Herodes wie hij was. En hij, met afkeurend gelaat en klank van de stem, zei dat hij een filosoof was en hij voegde ook toe dat hij zich verwonderde waarom hij [Herodes] meende dat gevraagd moest worden wat hij zag. "Ik zie" zei Herodes "een baard en een pallium, maar ik zie geen filosoof. Ik vraag jou echter, zeg mij met goede genade, van welke argumenten jij meent dat wij ze kunnen gebruiken, opdat wij erkennen dat jij een filosoof bent?" Intussen zeiden enkelen van hen die bij Herodes waren dat hij een zwervende man was en dat hij een staatloze inwoner van een vieze keuken was, als hij niet aanneemt dat hij gewoon is met smadelijke berisping te beschuldigen wat hij vraagt. Maar daarop zei Herodes: "Laten wij aan hem iets van geld geven, of wat ook maar, omdat wij mensen zijn, niet omdat hij een mens is." En hij beval dat voldoende gegeven werd voor 30 dagen brood."

Het spreekt voor zich dat Herodes hier als een goed mens wordt afgebeeld, maar wat zijn de fysiognomische aspecten en wat zeggen die over Herodes? De bedelaar wordt vrij duidelijk beschreven en Herodes keurt dit af. Hij laat blijken dat het niet voldoende is om er als een filosoof uit te zien. De bedelaar heeft echter wel begrepen dat uiterlijk van belang is. Daarmee lijkt aangegeven te worden dat het innerlijk zich vertaalt tot het uiterlijk en niet vice versa. Dit wordt ondersteund doordat Herodes aan het uiterlijk kan zien dat de bedelaar geen filosoof is. De bedelaar had een *pallium* (in Gellius maar ook in Lucianus komt een *pallium* voor als teken van pseudo-filosofie (*ne suffit pas à faire un philosophe*). Het functioneert als

²⁶ Gell. NA. 9.2.1.

gemeenplaats.)²⁷ en een baard tot aan zijn schaamstreek. In het volgende hoofdstuk zal uitgebreid aan bod komen dat een baard zeker onderdeel was van een filosofisch uiterlijk, maar zo'n lange baard helemaal niet meer in die tijd paste.²⁸ Herodes' goedheid wordt in elk geval nog aangedikt in deze passage (wederom conform de drie goede criteria volgens Swain), maar vanuit fysiognomisch aspect is het jammer dat de studenten Herodes de discussie met de bedelaar niet af hebben laten maken. Toch is het niet gek dat de bedelaar zich voordoet als een filosoof. Voornamelijk de neosofisten zagen er burgerlijk uit (zoals ook blijkt uit de *Vitae Sophistarum*). De verwarring met een bedelaar was snel gemaakt.²⁹

In de *Noctes Atticae* beschrijft Gellius, net als Philostratus in de *Vitae Sophistarum*, meerdere sofisten. De *Noctes Atticae* is niet zo gestructureerd als de *Vitae Sophistarum* en is meer een dagboek dan een biografie. Net als Philostratus is Gellius niet altijd geheel objectief en heeft hij een tweede agenda. Waar Philostratus zeer Grieks georiënteerd is, zit Gellius meer tussen de Griekse en Romeinse samenleving in. Hij wil op satirische wijze laten zien hoe Romeinen Grieks moeten worden.³⁰ Daarnaast wil Gellius zichzelf zodanig positioneren dat hij een autoriteit op het gebied van de tweede sofistiek wordt.³¹

Net als uit de *Vitae Sophistarum* komt uit de *Noctes Atticae* een gemengd beeld van Herodes Atticus naar voren. Gellius borduurt voort op het uit de *Vitae Sophistarum* verkregen beeld. Gellius geeft Herodes weer in gesprek met een stoïcijn, maar geeft Herodes niet correct de kans zich te verdedigen, waardoor meer een satire wordt gemaakt dan objectieve verslaglegging.³² Toch worden ook bij Gellius de retorische eigenschappen van Herodes, zeker in het daglicht van de tweede sofistiek, positief weergegeven. Met name is hij lovend over de villa van Herodes in Cephisia, die bijna symbool stond voor Herodes' welsprekendheid. De villa stond vol met portretten en talloze redenaars, onder wie Gellius, werden hier door Herodes uitgenodigd.³³

Conclusie

Wanneer iemand een beeld wil schetsen van Herodes Atticus, moet er goed rekening gehouden worden met de context van de schrijver. Zowel Aulus Gellius als Flavius Philostratus zijn niet altijd even objectief en geven af en toe hun eigen draai aan de feiten. Aan de andere kant worden wel structureel zijn welsprekendheid en Griekse afkomst onderstreept. Dit zijn zaken die belangrijk waren in de tweede sofistiek. In de *Vitae Sophistarum* wordt Herodes afgebeeld als een goed en nobel man, maar voldoet hij ook aan de eisen die gesteld worden door Polemo. Op het eerste gezicht is dat niet gek, want Polemo was een leraar van Herodes en Herodes keek erg tegen hem op. Herodes wordt niet altijd zo uitgebreid beschreven. Wel is het altijd positief, tenminste, vanuit het oogpunt van fysiognomie. Hetzelfde geldt in mindere mate voor Aulus Gellius, die ook louter positief is

²⁷ Baroin & Valette-Cagnac (2007) 539.

²⁸ Zanker (1995) 230.

²⁹ Sidebottom (2009) 95-96.

³⁰ Keulen (2009) 7.

³¹ Keulen (2009) 4.

³² Keulen (2009) 270-271.

³³ Keulen (2009) 272-277.

over Herodes als het gaat om uitstraling en welsprekendheid. Het bronmateriaal is helaas niet rijk en precies genoeg om hard te stellen dat Herodes, volgens de eisen van Polemo, een goed persoon is. Uit alles blijkt wel dat Herodes wordt geprezen door Philostratus en Gellius, maar zij beschrijven het uiterlijk van Herodes niet uitgebreid. Wat ze wel beschrijven is uitstraling en hoe Herodes overkomt als hij spreekt. Daarover zijn beide heren zeer te spreken. Bovendien voldoet Herodes hiermee aan de *Fysiognomie* van Polemo. In het volgende hoofdstuk komt beter aan de orde in hoeverre Herodes' uiterlijk hieraan voldoet. Daarin worden beelden en portretten vergeleken met de uiterlijke eisen die Polemo stelt. Tot slot kan worden geconcludeerd of Herodes qua uiterlijk ook voldoet aan de *Fysiognomie*, of op z'n minst afgebeeld wordt conform de daarvoor gestelde eisen.

Hoofdstuk 3: de marmeren Griek

In dit hoofdstuk zal het tweede aspect van de scriptie behandeld worden: portretkunst. Ik zal de portretten bespreken aan de hand van de fysiognomische eisen die worden gesteld door Polemo en aan de hand van de tijdsgeest van de tweede sofistiek. Zodoende functioneert dit deel als de ware parallel aan het voorgaande hoofdstuk. Dezelfde werkwijze zal gehanteerd worden opdat beide resultaten bij de synthese samengebracht kunnen worden. Ik zal de portretten stuk voor stuk behandelen en daarna de concrete aspecten (neus, mond, haar, baard, etc.), die in het voorgaande hoofdstuk niet zo expliciet naar voren zijn gekomen, behandelen en vergelijken met de *Fysiognomie* van Polemo en de tweede sofistiek. Belangrijk bij een dergelijke analyse is dat een portret niet zonder context bestaat. Afbeeldingen werden vaak beïnvloed door een bepaalde stijl of geldend paradigma. Zo geldt de keizer meestal als voorbeeld voor mannenportretten. De fysiognomie beïnvloedt, voor zover wij kunnen toetsen, de portretkunst niet intensief. Het lijkt erop dat portretten niet worden gemaakt opdat ze voldoen aan fysiognomische eisen.¹

De portretten van Herodes

Van Herodes Atticus zijn verreweg de meeste portretten gevonden van alle neosofisten, waarvan ik er vijf zal behandelen.² Daarbij moet opgemerkt worden dat er veel replica's tussen zitten. Er zijn tien portretten gevonden die op hetzelfde 'moederbeeld' gebaseerd zijn, waarvan zes iconografisch praktisch hetzelfde zijn.³ Voorts zal ik verwijzen naar deze categorie portretten met 'familie' of 'met dezelfde voorouder'. Aangezien de portretten van Herodes verspreid staan over musea wereldwijd, heb ik gekozen om portretten te gebruiken, waarvan foto's in de literatuur opgenomen waren. Meer voorbeelden zijn in de literatuur ook bijna niet te vinden.

Figuur 1 en 2

De eerste twee portretten uit de familie (figuur 1 en 2) zijn iconografisch nagenoeg identiek. Op beide portretten zien we een vooraanzicht van Herodes en wordt hij afgebeeld met een *chiton* en daarover een *himation*. De *himation* komt zo hoog in de nek dat er nauwelijks ruimte is voor de rechterarm. Deze had voor de borst buiten de *himation* gepositioneerd moeten zijn. Daardoor zijn de portretten, wat betreft de kleding, dus geen goede afspiegeling van de realiteit.⁴ De nek van Herodes is op beide portretten niet goed zichtbaar, noch de mond. Beide worden verborgen door de baard die Herodes heeft. De baard is goed verzorgd en is dermate lang dat de hals ten dele onzichtbaar wordt en de bovenlip verdwijnt onder de snor. Onderdeel van de baard is ook de snor, die mooi overloopt in de baard. Bij figuur 1 is de neus afgebroken, maar deze is bij figuur 2 nog wel bewaard gebleven. De ogen kijken naar rechts in beide portretten. Het voorhoofd van Herodes heeft twee 'rimpels' die tussen beide slapen

¹ Elsner (2007) 206-209.

² Zanker (1995) 230.

³ Goette (2019) 226-228.

⁴ Goette (2019) 226-228.

lopen. Het haar van Herodes is goed verzorgd, in lokken gekamd en een pluk haar hangt over het voorhoofd.

Figuur 3 en 4

Het laatste voorbeeld van deze 'familie' wijkt enigszins af. Hoewel er wel 10 portretten met dezelfde voorouder zijn, lijken ze niet allemaal op elkaar.⁵ Figuur 3 is iconografisch wezenlijk anders dan figuur 1 en figuur 2. Enkele discrepanties die opvallen ten opzichte van de eerder behandelde portretten zijn te vinden in het haar en het voorhoofd. Doordat het aanzicht van het portret *en trois-quart* is, kunnen we letterlijk vanuit een andere hoek naar Herodes kijken.

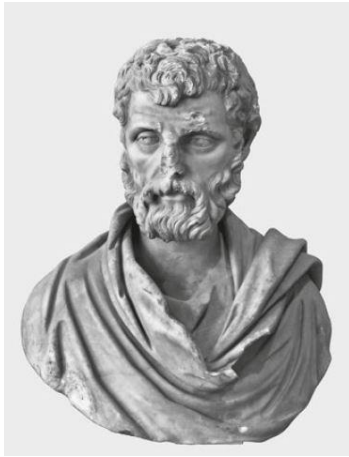
De haarlok van Herodes op het voorhoofd in figuur 3 is niet zo lang als bij de voorgaande koppen. Wel is het haar gekamd in de kenmerkende lokken en heeft het dezelfde stijl als bij de voorgaande portretten. Doordat het haar niet zo lang is, springt het voorhoofd er meer uit. Nog steeds is de overeenkomst met wat we eerder gezien hebben groot. Op het voorhoofd zijn eveneens de twee rimpels te vinden die beide slapen verbinden. Hoewel de beelden veel op elkaar lijken, zijn er dus wat verschillen in de details.

Op dit portret lijken de oren vrij te staan. Dit zou neerkomen op wat wij tegenwoordig flaporen noemen. De vrijstaande oren kunnen verklaard worden door de positie waarvandaan de foto is genomen. Uit figuur 4 is af te leiden dat er toch geen sprake is van vrijstaande oren. De haren dekken de oren deels af, waardoor het op z'n minst lijkt dat Herodes geen last heeft van iets wat ook maar in de buurt komt van flaporen. Bij figuur 3 geldt dus dat schijn bedriegt.

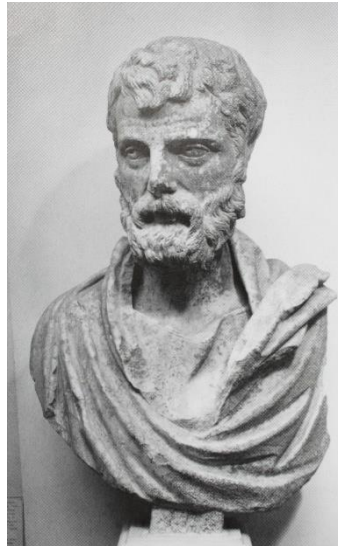
Figuur 5

Figuur 5 toont een ander portrettype van Herodes Atticus. Het zijaanzicht (*en profil*) geeft ons een ander beeld van Herodes' hoofd dan figuur 4. Daarnaast verschaft het een goed beeld van het reliëf aan de voorkant, aangezien het portret beter bewaard is gebleven. We kunnen bijvoorbeeld beter de vorm van de neus bepalen, waar we dat niet konden bij de reeds behandelde figuren, ofwel door het ontbreken van de neus, ofwel door het ontbreken van een goed aanzicht in de vorm van een andere foto. Op deze figuur is de neus duidelijk zichtbaar, in tegenstelling tot het portret van figuur 1. We zien dat Herodes een ronde neus heeft. De punt van de neus lijkt wat naar beneden gericht te zijn waardoor de curve van de neusbrug vrij soepel verloopt. De neusgaten zitten diep en de neusvleugels zitten wat hoger dan waar de neus het gezicht weer raakt.

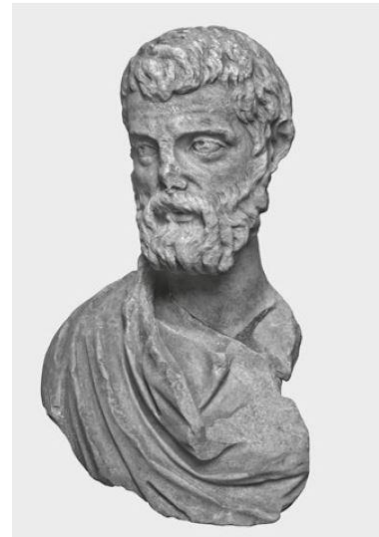
⁵ Goette (2019) 226.

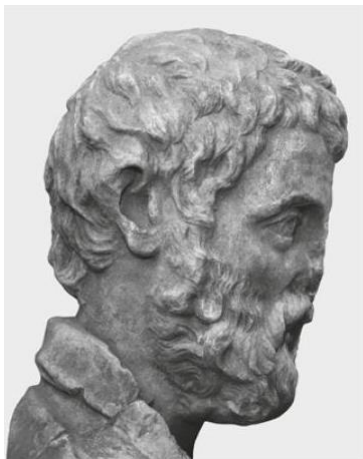
Figuur 1: Replica van een buste van Herodes Atticus, Parijs, Musée du Louvre (uit Goette (2019) 227).

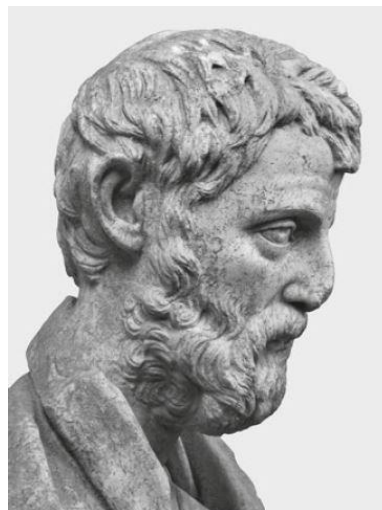
Figuur 2: Buste van Herodes Atticus, Nationaal Archeologisch Museum, Athene (uit Sidebottom (2009) 94).

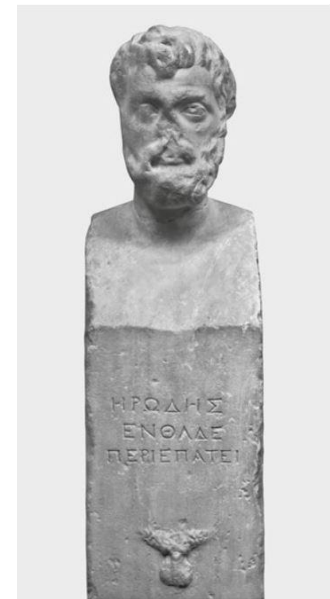
Figuur 3: Buste van Herodes Atticus, Basel, Antikenmuseum (uit Goette (2019) 227).

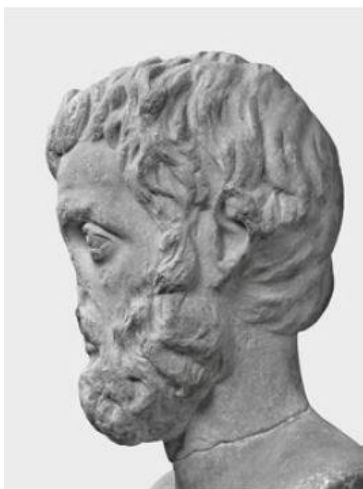
Figuur 4: Linker aanzicht van figuur 3, Basel, Antikenmuseum (uit Goette (2019) 231).

Figuur 5: Een buste van Herodes Atticus, aanzicht van rechts, Athene, Nationaal Archeologisch Museum (uit Goette (2019) 231).

Figuur 6: Buste van Herodes Atticus, Korinthe Museum (uit Goette (2019) 230).

Figuur 7: Linker aanzicht van figuur 6, Korinthe museum (uit Goette (2019) 230).

Op de vorige portretten had Herodes twee rimpels op zijn voorhoofd die van de linkerslaap naar de rechterslaap liepen. Ook op het portret op figuur 5 is dat het geval, zoals Goette vaststelt.⁶ Het voorhoofd steekt verder uit naar voren bij de wenkbrauwen waardoor het lijkt alsof het hele voorhoofd 'naar achteren leunt'. Daarnaast is in figuur 5 te constateren dat Herodes ronde oren heeft die bijna schuil gaan in zijn haar, zoals ook al te zien was in figuur 4. De oorschelp loopt wat naar buiten uit, maar wederom niet zoveel dat van flaporen gesproken kan worden. De oren lijken een gematigd formaat te hebben. Ze zijn niet overdreven klein, noch overdreven groot.

Tot slot is het haar wederom netjes in plukken gekamd met een lange, golvende structuur. De lokken lopen over elkaar heen om een vol geheel te krijgen. Aan de voorkant lopen drie plukken via het voorhoofd naar rechts, waarnaast aan beide kanten tekens van een teruglopende haarlijn te constateren zijn.⁷ Volgens de analyse van Goette probeert Herodes zijn haar wel wat op te vullen door de plukken over elkaar heen te kammen. Op die manier zou het meer 'volume' krijgen. Daarnaast stelt hij vast dat Herodes al tekens van kaalheid vertoont middels de teruglopende haarlijn. Mogelijk wordt met opgevolger haar dit beeld gecompenseerd, maar zoals het nu gesteld wordt, lijkt Herodes' kapsel toch meer op dik haar. Daarnaast komt de stijl van de baard nauw overeen met de baarden van de 'familie'.

Figuur 6 en 7

Figuur 6 en 7 komen iconografisch nauw overeen met figuur 5. Figuur 6 is een vooraanzicht van Herodes, waar figuur 7 een zijaanzicht is. Ook hier zijn tekens te vinden van ouderdom door de teruglopende haarlijn. Op het voorhoofd zijn weer de twee rimpels te vinden die de slapen verbinden, zei het in mindere mate dan bij de vorige koppen. Het portret vertoont lang niet zo veel reliëf als de voorgaande portretten, maar bevestigt wel de beschrijvingen van de vorige koppen. Dit portret is redelijk uniek omdat het weinig invloeden van keizerlijke portretten vertoont. Dat kan invloed hebben op de afbeelding, net zoals fysiognomie een portret kan beïnvloeden. Bij dit portret lijkt de keizerlijke invloed beperkt, aangezien de Griekse en Romeinse methode van beeldhouwen verschilden. In Rome was het gebruikelijk dat er diep in het marmer gehakt werd om het contrast van bijvoorbeeld haar te verhogen en het beeld realistischer te maken. In Athene was dit niet zo gebruikelijk. Dit portret is van Atheense makelij door de oppervlakkige markeringsen.⁸ Het ontbreken van keizerlijke invloeden wijst er mogelijk op dat Herodes er echt zo heeft uitgezien.

Uiterlijk

De voorbeelden van dit onderdeel liggen in het verlengde van de in hoofdstuk 1 behandelde voorbeelden. De situaties in hoofdstuk 1 worden hier toegepast op de beelden van Herodes. Hier geldt, evenals in hoofdstuk 1, dat wordt verwezen naar de teksteditie van Repath (2007) om de tekst van Polemo te vergelijken met het beeldmateriaal.

⁶ Goette (2019) 229.

⁷ Goette (2019) 229.

⁸ Goette (2019) 232-233.

Kleding

De kledingkeuze is opvallend, aangezien een *pallium* ook gebruikelijk was voor die tijd (van de man die een filosoof veinsde te zijn in de *Noctes Atticae* is al aangetoond dat het slechts schijn bleek). Vooral in Griekenland was dergelijke kleding - *chiton* en *himation* - een teken van culturele onderlegdheid als leraar en als redenaar.⁹ Daarnaast was in Griekenland in de eerste eeuw de Romeinse *toga* een van de belangrijkste kledingstukken. De *toga* kwam veelvuldig voor, ook in de portretkunst. In de tweede eeuw werd het gebruik daarvan verdrongen door de *himation* en de *tunica*, ook wel de *chiton*. De uitleg hiervoor is simpel. De *toga* was bij uitstek een teken van Romeins burgerschap. In de eerste eeuw liet men graag zien burger te zijn, aangezien er in Griekenland nog niet zo veel burgers waren. In de tweede eeuw nam het aantal burgers fors toe, voornamelijk onder de elite, en was het minder bijzonder om een burger te zijn. De *himation* werd bovendien geassocieerd met filosofie. De kleding zoals gedragen wordt door Herodes, is een voorbeeld *par excellence* van Griekse burgerkledij.¹⁰ Herodes is dan wel een Griek, maar het was natuurlijk ook gebruikelijk voor neosofisten terug te grijpen op het Griekse verleden. Smith vergelijkt deze kledingstijl met een hedendaags pak met stropdas.¹¹ Een portret van Herodes of zijn vader met deze kleding is ook teruggevonden in zijn *exedra* in Olympia. Dit was een monument in de vorm van een halve cirkel (de letterlijke betekenis van ἡ ἐξέδρα is 'tuinhuis', maar het wordt doorgaans gebruikt voor een halfronde uitbouw. Herodes' *exedra* komt in Duitstalige literatuur terug als *nymphaeum*)¹² waarop Herodes en zijn familie zijn afgebeeld, alsmede de keizerlijke familie. Over de identiteit van de portretten wordt debat gevoerd, maar de consensus is dat dit portret Herodes of zijn vader voorstelt.¹³

Een *pallium* daarentegen wordt vaak - onterecht - vertaald als 'Griekse mantel'. Het is ook een woord dat bijna alleen in de Latijnse taal voorkomt. Het woord is zelfs etymologisch van Latijnse afkomst.¹⁴ Dikwijls wordt het gezien als een romanisering van de *himation*, maar het is geen een op een vertaling.¹⁵ In de Romeinse samenleving, met name vanaf Tiberius, fungeerde het *pallium* vooral als tegenhanger van de *toga*. Het debat wordt gevoerd over de verschillen en overeenkomsten tussen *pallium* en *toga*, met name welke wanneer de voorkeur had.¹⁶ Een *himation* was dus een Grieks kledingstuk *pur sang* en het *pallium* een Romeins kledingstuk, waarvan de misvatting is dat het Grieks is. Wel leken beide kledingstukken dus bijzonder veel op elkaar.

⁹ Goette (2019) 229.

¹⁰ Smith (1998) 65-66.

¹¹ Ibidem.

¹² Schleif & Weber (1944) 53.

¹³ Smith (1998) 77; Goette (2019) 229.

¹⁴ Baroin & Valette-Cagnac (2007) 520-521.

¹⁵ Baroin & Valette-Cagnac (2007) 519.

¹⁶ Baroin & Valette-Cagnac (2007) 548-550.

De baard

De baard is een belangrijk fenomeen in de tweede sofistiek. Zo heeft Polemo, zoals reeds behandeld, een enorme afkeer tegen baardloze mensen. Toen deze stroming begon op te komen, was Hadrianus net keizer geworden. Hadrianus had een baard, terwijl zijn voorgangers juist een gladgeschoren gezicht hadden.¹⁷ Hadrianus werd altijd afgebeeld met een nette en goedverzorgde baard, een mode die werd overgenomen door het volk.¹⁸ Later zouden de keizerlijke baarden alleen maar langer en krulliger worden.¹⁹ De baard die Herodes draagt, past niet precies in het paradigma van Hadrianus. De baard is ietwat langer en ziet er op het eerste gezicht wat lossier uit. Dit is een kenmerk voor neosofisten, die zich op deze manier onderscheidden van het gewone volk.²⁰ Zo konden ze zich profileren als een filosoof, maar werden ze niet te veel geassocieerd met filosofische stromingen als de stoa en cynische school.²¹

Figuur 2: Buste van keizer Hadrianus uit 117 n.Chr. (uit Zanker (1995) 207).

De neus

De neus is niet op alle portretten even duidelijk. Op sommige portretten is de neus niet bewaard gebleven, op andere is het aanzicht niet goed om een duidelijk beeld te schetsen. De neus is het beste zichtbaar op figuur 5. De neusvleugels zijn hoog en de neusgaten lijken zo vrij groot. Volgens Polemo is de rondheid van de neus een teken van intelligentie en mannelijkheid.²² De neus van Herodes sluit goed aan bij het gezicht en loopt bijna naadloos over vanuit het voorhoofd. Terwijl een platte neus, door analogie met een leeuw, een teken is van *μεγαλόνοια*, is Herodes' neus een teken van goedheid. Zijn open neusgaten en hoge neusvleugels duiden op een kracht en moed.²³

Het voorhoofd

De beschrijvingen van het voorhoofd die Polemo geeft, zijn niet altijd precies gedefinieerd. Polemo heeft het o.a. over smalle voorhoofden en rechthoekige voorhoofden. Maar wat zijn smalle en vierkante voorhoofden? De grens is moeilijk te bepalen dus is het belangrijk voorzichtig te zijn met zijn uitspraken hierover. Polemo geeft zelf geen voorbeelden ter vergelijking, dus we moeten het puur met de tekst doen.

Het is in elk geval duidelijk dat Herodes geen klein voorhoofd heeft, zo blijkt uit bijna alle portretten, maar voornamelijk uit de portretten die onderdeel zijn van de 'familie'. Tussen zijn ogen en zijn haar zit voldoende ruimte voor het voorhoofd. Een rechthoekig en gematigd

¹⁷ Zanker (1995) 207.

¹⁸ Zanker (1995) 208-209.

¹⁹ Zanker (1995) 212-215.

²⁰ Zanker (1995) 230-233.

²¹ Zanker (1995) 230-233.

²² Repath (2007) 529.

²³ Ibidem.

voorhoofd zijn voor Polemo de beste kwaliteiten. Ook dit is lastig te toetsen, maar rechthoekig en gematigd lijkt de beste uitkomst, aangezien het voorhoofd redelijk rechthoekig is, afgezien van de pluk haar. Daarnaast is het voorhoofd relatief glad. Herodes heeft weinig rimpels op zijn voorhoofd en de rimpels die getoond worden, zijn oppervlakkig en breed. Door deze rimpels wordt bewust contrast gecreëerd, want een plat voorhoofd duidt volgens Polemo op onmannelijkheid. Te veel rimpels duiden volgens hem dan weer op vijandigheid. Herodes wordt afgebeeld als een intelligent en moedig man (zowel ἀνδρεία als μεγαλόνοια verschijnen hier in de Griekse tekst).²⁴

Er is nog een andere eigenschap van het voorhoofd die volgens Polemo inzicht geeft in het karakter, maar niet bij alle vooraanzichten goed zichtbaar is: namelijk of het voorhoofd naar voren buigt of naar achteren leunt. Polemo zegt over mensen die een voorhoofd hebben dat naar voren buigt, dat ze eigenwijs zijn. Uit figuur 5 en 7 blijkt dat dit niet het geval is. Men zou zelfs kunnen stellen dat het onderste deel van het voorhoofd, waar de wenkbrauwen gepositioneerd zijn, wat verder naar voren staat dan de rest van het voorhoofd. De pluk haar van Herodes ligt op een lijn met de uitkomende wenkbrauwen en de kin, waardoor nogmaals wordt geaccentueerd dat zijn voorhoofd juist wat naar achter leunt in plaats van naar voren buigt.

Het hoofd

Ook bij het hoofd geldt dat de tekst van Polemo met voorzichtigheid gelezen moet worden. Volgens Polemo moet het hoofd ook proportioneel zijn. Maar wanneer is het proportioneel? Het begrip is eigenlijk dermate vaag dat je er geen conclusies uit kan trekken.

Wel stelt Polemo dat het hoofd naar rechts gebogen moet zijn. Een hoofd dat naar links kijkt duidt op gedachteloosheid en zou niet passen binnen de tweede sofistiek.²⁵ Op figuur 1-3 is het duidelijkst te zien dat Herodes naar rechts kijkt.

De oren

De criteria over de oren zijn door Polemo evenmin glashelder geformuleerd. Wederom blijken ze vooral relatief te zijn en niet heel precies gedefinieerd. Mensen met grote oren zijn volgens Polemo kwaadaardig en mensen met kleine oren zijn stom. Mensen met vierkante oren zijn mannelijk volgens Polemo en mensen met 'uitgeschepte' oren zijn intelligent.²⁶ Net als bij de neus blijkt dat Herodes niet voldoet aan de geometrische eisen (vierkante vormen) die Polemo stelt. Wel is de eis van de uitgeschepte oren te rijmen met het feit dat Herodes naar buiten komende oorschelpen heeft.

We hebben gezien dat bij alle portretten de oren van Herodes deels afgedekt worden door het haar. Het zou kunnen dat dit zo gedaan is om zijn oren zo te laten voldoen aan de fysiognomische criteria. Oren mochten immers niet te ver naar buiten staan volgens Polemo. Herodes wordt hier dus wederom afgebeeld als een goed persoon.

²⁴ Repath (2007) 528-529.

²⁵ Repath (2007) 524.

²⁶ Repath (2007) 531.

Het haar

Volgens Polemo moet haar een middenweg zijn waarvan krullend en stijl haar de uitersten zijn. Herodes' kapsel beantwoordt hieraan. Zijn haar is gekamd in gestructureerde lokken. Het komt zeker niet in aanmerking voor het predicaat krullig en ook stijl is niet aan de orde. Goette noemt het golvend en lijkt daarmee de middenweg gevonden te hebben.²⁷ Polemo zegt dat mannen met krullend haar laf en sluw zijn. Mannen met stijl haar zijn juist wild en gedachteloos. Wie hiertussen zit, is het beste. Daarnaast is dik haar beestachtig en is kaalheid een teken van kwaadaardigheid en verraad.²⁸ Kaltheid heeft overduidelijk geen betrekking op Herodes, hoewel hij al wel kaler wordt, zoals Goette eerder ook al liet zien.²⁹ Wat betreft de positieve eigenschappen voldoet het portret aan de eisen van Polemo, hoewel ook veel eisen niet getoetst kunnen worden (bijvoorbeeld hardheid van het haar).

De haarlokken in figuur 6 en 7 zijn niet zo goed verzorgd als in figuur 5. De lokken lopen niet over elkaar heen en geven zo niet het volume dat in figuur 6 en 7 wel geconstateerd kon worden. Dit heeft als gevolg dat Herodes' kapsel beter binnen Polemo's criteria past. Haar mocht volgens Polemo niet overdreven dik zijn en door de lokken niet over elkaar heen te laten lopen wordt de dikte niet geaccentueerd. Bovendien sluit het haar nog wel gewoon de oren af.

Uitstraling

Hoewel uit de portretten voornamelijk Herodes' uiterlijk vast te stellen is, komen in sommige literatuur deze portretten terug en worden ze beoordeeld op uitstraling, zoals al behandeld op pagina elf. Sidebottom beargumenteert dat de portretten idealen van de samenleving weergeven en de beelden ook gematigd zijn. De portretten zijn volgens hem vooral niet bedoeld om op filosofen te lijken. Sofisten hadden juist een urbane, stedelijke stijl (ἀστυεῖος). Sofisten traden op in steden, omringd door een menigte en pronkten met hun rijkdom en intelligentie, waarvoor hij ook argumenten uit de *Vitae Sophistarum* gebruikt. Dit beeld komt ook terug in deze portretten.³⁰ Dit is een conclusie die Paul Zanker veertien jaar eerder al had getrokken, maar Sidebottom in zijn werk over het hoofd heeft gezien.³¹ Over Sidebottoms argumenten valt op te merken dat hij twee replica's van dezelfde 'familie' gebruikt. Deze bustes hebben dus dezelfde voorouder en zouden zodoende niet als twee aparte voorbeelden gepresenteerd kunnen worden. Hoewel hij tot de juiste conclusie is gekomen – Zanker kwam immers tot dezelfde conclusie, lijkt zijn methode niet waterdicht. De portretten passen in elk geval qua uitstraling uitstekend in de tweede sofistiek.

Conclusie

Uit de behandeling van de verschillende portretten van Herodes Atticus kan bijna niet anders dan geconcludeerd worden dat Herodes ruim voldoet aan de door Polemo gesteld eisen aan het uiterlijk van een goede sofist. Daarnaast kon ook aangetoond worden dat veel

²⁷ Goette (2019) 229.

²⁸ Repath (2007) 535.

²⁹ Goette (2019) 229.

³⁰ Sidebottom (2009) 94-95.

³¹ Zanker (1995) 230-231.

aspecten overeenkwamen met de tijdsgeest van de tweede sofistiek. In literatuur wordt ook dikwijls verwezen naar passages van de *Vitae Sophistarum* die het beeld zodoende alleen maar onderstrepen. Alle details die in hoofdstuk 2 niet behandeld konden worden, kwamen nu ruim aan bod. Herodes' oren, haar, baard, neus, kleding *et cetera* waren alle zodanig dat ze niet alleen toonden dat Herodes een goed mens was volgens de eisen van Polemo, maar ook dat hij qua uiterlijk past binnen de tweede sofistiek. Hoewel Polemo's formuleringen dikwijls ambigu en moeilijk te toetsen zijn, blijft er legio materiaal over ter analyse.

Daarnaast is gebleken dat de portretten dikwijls los te koppelen zijn van invloeden van buiten. Fysiognomische regels bleken in veel gevallen geen invloed te hebben op de weergave van een portret. Daarnaast werden ook de keizerlijke invloeden niet altijd opgevolgd waardoor de portretten zich hieraan onttrekken. Hierdoor kunnen we echt stellen dat Herodes, conform fysiognomie, een goed persoon was.

Conclusie en synthese

Wanneer men *Vitae Sophistarum* van Philostratus leest, kan het men opvallen dat Philostratus aandacht besteedt aan zaken die irrelevant lijken. Kleding is er daar een van, maar uiterlijk in het algemeen hoort er ook bij. In deze scriptie heb ik deze observatie uitgebreid tot een onderzoek. Het blijkt een aspect van de tweede sofistiek dat nog niet vaak becommentarieerd is. Überhaupt ontbreken bij Philostratus en Gellius uitgebreide moderne commentaren zoals we die kennen van grote schrijvers, bijvoorbeeld de Griekse tragici. Het bleek geen makkelijke opdracht om het beeld dat naar voren kwam van Herodes Atticus uit de *Vitae Sophistarum* en de *Noctes Atticae* te vergelijken met het beeld dat we krijgen uit de portretkunst. De verbinding tussen deze twee werkvelden kon worden gelegd door de *Fysiognomie* van Polemo.

Het begrip fysiognomie houdt in dat het innerlijk van een persoon vertaald wordt naar zijn of haar uiterlijk. Al ver voor Polemo werd hierover nagedacht. Plato zag fysiognomie als een vertaling van de ziel naar het lichaam. Aristoteles had soortgelijke ideeën, maar zag fysiognomie als een vertaling van de geest naar het lichaam. In tegenstelling tot de theoretische werken van Plato en Aristoteles, is Polemo's *Fysiognomie* praktisch ingericht en meer een handleiding dan een theoretisch handboek. Polemo beschrijft precies wat voor karaktertrekken horen bij bepaalde ogen, wat hoort bij een bepaald loopje, wat hoort bij een scheve neus. In de praktijk bleken deze eigenschappen vaak lastig te toetsen, zoals uit hoofdstuk 3 bleek. Verder beschrijft Polemo in zijn werk voornamelijk hoe het niet moet. Bijna louter negatieve eigenschappen komen voor in het werk en de positieve eigenschappen raken bijna ondergesneeuwd. De inhoudelijke analyse van de *Fysiognomie* door Swain bleek zeer nuttig. Een dergelijke kwalitatief en kwantitatief onderzoek fungeerde als kapstok waaraan talloze eigenschappen van Polemo gehangen konden worden. Deze kapstok kon gebruikt worden om de passages die in hoofdstuk 2 besproken zijn in een breder perspectief te plaatsen.

De door Swain uit Polemo's werk gefilterde eigenschappen maken het mogelijk om passages uit de *Vitae Sophistarum* en de *Noctes Atticae* naast het werk van Polemo te leggen. Letterlijke beschrijvingen van Herodes' uiterlijk ontbraken eigenlijk bij beide schrijvers. Conclusies moesten getrokken worden uit passages over Herodes' spreekstijl, waarover Polemo wel wat commentaar geeft, of algemene passages, die aan de kapstok van Swain gehangen moesten worden. Uit de analyse blijkt wel dat Herodes naar de grillen van Philostratus en Gellius wordt uitgebeeld. Beide auteurs hebben namelijk een tweede agenda. Desondanks, wordt hij wat betreft zijn retorische activiteiten afgebeeld als een wijs en intelligent man, die volgens de *Fysiognomie* op Polemo's goedkeuring kon rekenen. Zijn spreken was rustig en beheerst, zijn gedrag was nobel en wijs. Beide auteurs hebben zo een positieve bijdrage geleverd aan het beeld van Herodes, aan zijn *image*, aan zijn uitstraling.

Uit de behandeling van het portretmateriaal komt misschien wel het meest eenduidige beeld naar voren. Aan de hand van Polemo's *Fysiognomie* konden de goed portretten geanalyseerd worden op de kenmerken van uiterlijk. De vorm van zijn neus, de wijze van haardracht en grootte van de oren speelden alle een rol binnen de analyse. Polemo geeft

hierop uitgebreid commentaar. Dit is het werkveld van de *Fysiognomie*. Bijna alleen maar positieve aspecten kwamen naar voren, een enkele uitzondering van ouderdom daargelaten. Daarnaast konden de kleding en de baard een inzicht geven in Herodes' positie binnen de tweede sofistiek. Dit droeg allemaal bij aan het uiteindelijke hoofddoel van dit onderzoek. Als neosofist wilde je eruitzien als een filosoof, maar niet geassocieerd worden met filosofische stromingen zoals de stoa of het cynisme. Uit alles blijkt dat Herodes eruit zag zoals goed was. Sporadisch komt dit beknopt terug in secundaire literatuur, maar nergens in zo'n uitgebreide vorm.

In concreto komt uit de twee analyses, van Philostratus en Gellius enerzijds en van de portretten anderzijds, hetzelfde beeld naar voren: Herodes was een intelligent en wijs man. Beide 'werkvelden' (primaire bronnen en portretkunst) vertellen dit op hun eigen manier. In de *Vitae Sophistarum* en de *Noctes Atticae* komt het beeld vooral terug in de vorm van woorden en daden, uitstraling. Bij de portretkunst komt het beeld juist naar voren door middel van uiterlijk. Deze twee beelden zijn aan elkaar te koppelen door de *Fysiognomie* van Polemo en op grond van de algemene tijdsgeest van de tweede sofistiek.

Met deze scriptie heb ik niet alleen een extra dimensie gegeven aan de kennis die we van Herodes hebben, ik heb ook laten zien dat er binnen de tweede sofistiek nog veel onbelicht is gebleven. De interesse in de periode groeit enorm, gezien de talrijke recente publicaties, maar veel gebieden verdienen nog wat extra aandacht, waaronder het uiterlijk van de sofisten. Door schrijvers van de periode is veel geschreven over de personen binnen de stroming, van wie Flavius Philostratus en Aulus Gellius slechts twee voorbeelden zijn. Verder onderzoek naar deze kant van de tweede sofistiek is niet alleen interessant, het is ook belangrijk om betere kennis te krijgen van alle aspecten van de tweede sofistiek. Niets werd aan het toeval overgelaten. De redevoeringen van neosofisten waren zeer gestileerd en verzorgd, maar dit geldt ook voor de neosofisten zelf. Wat bij kon dragen aan betere retorica, moest ook gebeuren. Als dat betekende dat je een baard moest laten staan, moest dat maar.

Afbeelding kaft

Gedownload van <http://masculineepic.com/index.php/2019/12/20/aristotles-definition-of-rhetoric/> (geraadpleegd op 23-05-2020).

Bibliografie

Primaire bronnen

Wright, W. C. (1956). *Philostratus and Eunapius: The lives of the Sophists*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Rolfe, J. C. (1961). *The Attic Nights of Aulus Gellius*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Secundaire bronnen

Ameling, W. (1983). *Herodes Atticus*. Hildesheim: G. Olms.

Anderson, G. (1986). *Philostratus, biography and belles lettres in the second century A.D.* Beckenham: Croom Helm Ltd.

Anderson, G. (1993). *The Second Sophistic*. London and New York: Routledge.

Baroin, C., & Valette-Cagnac, E. (2007). S'habiller et se déshabiller en Grèce et à Rome (III) Quand les Romains s'habillaient à la grecque ou les divers usages du pallium. *Revue Historique*, 2007(3), 517-551.

Bounoure, G., Serret, B., & Sorlin, P. (2019). *Philostrate: Vies des Sophistes; Lettres Érotiques*. Paris: Les Belles Lettres.

Boys-Stones, G. (2007). Physiognomy and Ancient Psychological Theory. In S. Swain, *Seeing the Face, Seeing the Soul: Polemon's Physiognomy from Classical Antiquity to Medieval Islam* (pp. 19-124). Oxford: Oxford University Press.

De Lannoy, L. (1989). Review: Philostratus: Biography and Belles Lettres in the Third Century A.D. *Mnemosyne*, 42(1/2), 205-210.

Elsner, J. (2007). Physiognomics: Art and Text. In S. Swain, *Seeing the Face, Seeing the Soul: Polemon's Physiognomy from Classical Antiquity to Medieval Islam* (pp. 203-224). Oxford: Oxford University Press.

Evans, E. C. (1941). The Study of Physiognomy in the Second Century A.D. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 72, 96-108.

Goette, H. R. (2019). The portraits of Herodes Atticus and His Circle. In O. Palagia, *Handbook of Greek Sculpture* (pp. 225-258). Boston: De Gruyter.

Goldhill, S. (2009). Constructing Identity in Philostratus' Love Letters. In E. Bowie, & J. Elsner, *Philostratus* (pp. 287-305). Cambridge: Cambridge University Press.

Keulen, W. (2009). *Gellius the Satirist*. Leiden: Brill.

- Kim, L. (2017). Atticism and Asianism. In D. S. Richter, & W. A. Johnson, *The Oxford handbook of the Second Sophistic* (pp. 41-66). Oxford: Oxford University Press.
- Lampinen, A. (2019). Physiognomy, ekphrasis, and the 'ethnographicising' register in the Second Sophistic. In J. C. Johnson, & A. Stravru, *Visualizing the invisible with the human body: Physiognomy and ekphrasis in the ancient world* (pp. 227-270). Berlijn/Boston: Walter de Gruyter.
- Miles, G. (2018). *Philostratus: Interpreters and Interpretation*. New York: Routledge.
- Morgan, J. R. (1988). Review: Philostratus. Biography and Belles Lettres in the Third Century A.D. *The Classical Review*, 38(2), 235-236.
- Oikonomopoulou, K. (2006, Oktober). Review: Whitmarsh (T.) The Second Sophistic. *The Classical Review*, 56(2), 440-441.
- Repath, I. (2007). The Physiognomy of Adamantius the Sophist. In S. Swain, *Seeing the Face, Seeing the Soul: Polemon's Physiognomy from Classical Antiquity to Medieval Islam* (pp. 494-554). Oxford: Oxford University Press.
- Schleif, H., & Weber, H. (1944). Das Nymphaeum des Herodes Attikos. In E. Kunze, & H. Schleif, *Olympische Forschungen* (pp. 53-83). Berlijn: De Gruyter.
- Sidebottom, H. (2009). Philostratus and the symbolic roles of the sophist and philosopher. In E. Bowie, & J. Elsner, *Philostratus* (pp. 69-99). Cambridge: Cambridge University Press.
- Smith, R. R. (1998). Cultural Choice and Political Identity in Honorific Portrait Statues in the Greek East in the Second Century A.D. *The Journal of Roman Studies*, 88, 56-93.
- Smith, R. R. (1999). Review: Die Maske des Sokrates. Das Bild des Intellektuellen in der antiken Kunst. *Gnomon*, 71(5), 448-457.
- Swain, S. (2007). Polemon's Physiognomy. In S. Swain, *Seeing the Face, Seeing the Soul, Polemon's Physiognomy from Classical Antiquity to Medieval Islam* (pp. 125-202). Oxford: Oxford University Press.
- Swain, S. (2009). Culture and Nature in Philostratus. In E. Bowie, & J. Elsner, *Philostratus* (pp. 33-46). Cambridge: Cambridge University Press.
- Usher, S. (1970). Review: Περί πολιτείας by Herodes Atticus and U. Albinus. *The Journal of Hellenic Studies*, 90, 220.
- Whitmarsh, T. (2005). *The Second Sophistic*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zanker, P. (1995). *Die Maske des Sokrates: das Bild der Intellektuellen in der antiken Kunst*. München: Beck.